

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

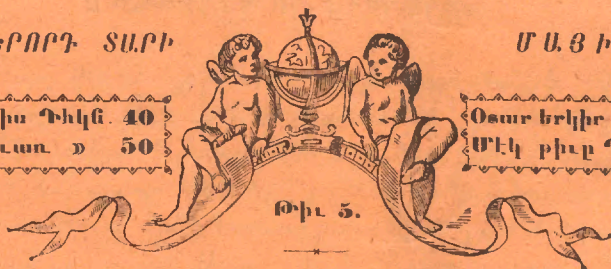
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ

Պօլիս Դիկն. 40
Դաւառ Ծ 50

Օսար երկիր Ֆր. 12
Մէկ քիւր Դե. 4

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Միութիւնք ու միութիւն, Ե. — Արդի քաղաքակրթութիւն, Լուի ժողովրդական. — Զուիցեքիա եւ Զուիցեքացիք, Ներսէս Ներսէսեան. — Խօսնակ քերականաց, Մայիս, Գարեգին Երամեան. — Հանրապետութիւն Առժանդիին, Տօֆոն Ասլան. — Դորափեպ, Արմէն Լուսինեան. — Անառակ որդին, Սօֆի Սուրենեան. — Հրատ մուրաւիկ, Միքեան Մօզեան. — Պատանդութիւն շարադրութիւն, Յ. Հիւսիսեան. — Պատանդութիւն ազդեցութիւն, Դուրեան. — Վախճանք, Հեգ Երանունի, Ե. — Պատմութիւն Հրաման, Դրիգոր Մարգարեան. — Խոսիք նոգելոյս, Ճերիսի շարգիյե. — Վրիպակ:

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1888

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

WILLIAMS

ԵՐԱՐԱՔ ՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ՄԻՈՒԹԻՒՆՔ ՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Նախորդ թուով կը խօսէինք մյն պատահական միութեան վրայ, զոր Ստիական Ընկերութիւնն յառաջ բերաւ, Բերայի Յունական Բանաստիճին մէջ հրաւիրելով մայրաքաղաքիս հասարակութիւններն յունկնդրութիւն նուագաց ու բանախօսութեանց՝ ոյք ի նպաստ ուսումնականքս մանկուոյն Հայսթնակ զաւառաց: Այսօր պիտի խօսինք այլալո միութեանց վրայ, տեւական միութեանց վրայ՝ ընդմէջ այլեւայլ հասարակութեանց Հայկազեան ազգիս, և ընդմէջ Հայ ազգին ու քոյր ազգի մը կամ քոյր եկեղեցւոյ մը:

Ա.

Խօսինք նախ միութեանց ամենէն կարեւորին կամ ամենէն այժմեականին վրայ: Գուշակեցին ընծերցողք թէ կ'ակնարկենք Հռովմէական Հայ հասարակութեան երկու կուսակցութեանց կամ երկու հատուածոց միացման: Այդ հատուածք անձի մ'անունով բաժնուեցան, և այդ անձին անուամբ — որ՝ ներուի ըսել՝ ճարտարութեան համբաւի մը հետ տխուր յիշատակներ ալ թողուց — Հռովմէական հասարակութեան երկու հատուածք կոչուեցան Հասունեան և Հակահասունեան: Այն ժամանակէն ի վեր, իբր քառորդ դարէ մ'ի վեր, Հռո-

մէականութիւնն յԵրոպա բաղդի ներհակ ու տարօրինակ փոփոխութիւններ կրեց : Գաղղիոյ և Իտալիոյ ազատականներէն աւելի Հռովմէականութիւնն հալածուեցաւ՝ առիթ ընծայելով ողբերգա-կատակերգական տեսարանաց՝ Գերմանական կայսրութենէն, ոյր երկաթաձեռն ղեկավարն՝ ամեն ինչ (խղճի յաւիտենական թէ արտաքին աշխարհի առօրեայ զործերն) յաւէտ կ'ենթարկէր քաղաքական անձկագոյն տեսակէտին. Եւ այդ պատճառաւ իսկ, քաղաքական փոփոխմանց պատճառաւ, նոյն իշխանն «որ միայն Աստուծմէ կը վախնայ» մեծարանօք շրջապատեց Հռովմէական եկեղեցւոյ գերագոյն պետն:ՀռովմէականՔահանայապետը կ'օգտուէր պատմութեան դասերէն ու բաղդին ձախողութիւններէն, և նուազ խիստ, աւելի դիւրահամբոյր կերպարանք մը կուտար անզգալապէս Հռովմէականութեան : Հայ Հռովմէական հասարակութեան Պատրիարք և Կաթողիկոս՝ Գերերջանիկ Ազարեան լաւ ծափանցած է Հռովմէական աշխարհի Ս. Վեհապետին աշխարհայարմար քաղաքականութիւնն. և կը սպասուէր, — նկատելով Հռովմէական եկեղեցւոյ ներքին հանգամանքն եւ մանաւանդ պարագաներն որոց ակնարկեցինք լռելեայն, — կը սպասուէր որ Հասունի անուամբ բաժնուող Հռովմէականք՝ Ազարեանի անուամբ կամ Ազարեանի օրով վերստին միանային նոյն եկեղեցւոյ ծոցն, ոյր ոգին ու կազմութիւնն ամեն երկրի մէջ իմաստասէր հեղինակաց կողմանէ կը քննադատուին, այլ ոյր առ վայր մի ստատնեալ որմունք՝ նորախարխիս հաստատութիւն մը ստացան ահա համայն երկրաց կառավարութեանց կողմէն :

Աւելորդ է ըսել թէ, քսան տարիէ հետէ Հակահասունեան ու Հասունեան անախորժ անուամբ բաժանեալ ապրող հատուածոց վերաճութեան զործէն՝ աննպաստ կամ բարենպաստ հետեւանք չակնկալելով Լուսաւորչական Հայոցս ազգային զործոց մատակարարութեան համար, իմաստասիրի հրճուանք մ'եւեթ կը զգանք կատարուած միութեան առ-

չեւ. միութիւն, որ պիտի կատարուէր վաղ կամ անագան, ըստ որում միութիւնն էական յատկանիշն է Հռովմական եկեղեցւոյն: Եւ ոչ եկեղեցի մ'արդարեւ այնքան համասեռ, այնքան ամրափակ, այնքան անձկօրէն նուիրապետական է որքան այն եկեղեցին, որ իր հաւատացելոց թերեւս կարեւորագոյն մասին հաւանեցաւ երբեմն իր ծոցէն հեռացման քան նոցա արձակատենչ ոգւոյն անհրաժեշտ պիտոյից գոհացման:

Իսկ իբրեւ Հայ, իբրեւ զաւակ Արեւելից հնագոյն և ազաազոյն եկեղեցւոյն, կը յուզուինք անշուշտ, խորապէս ու դառնապէս կը յուզուինք առաջի միութեան որ կատարուեցաւ ընդմէջ բաժանեալ հատուածոց Հայ-Հռովմական հաստարակութեան: Այլ միութեան կը բաղձայինք ապաքէն, մեծ միութեան, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցոյն մէջ մեր Հայ-Հռովմական ու Բողոքական եղբարց միութեան: Մեր սրտին ու մտացն յաւիտեան մօտ, այլ նիւթապէս զոգ աւելի հեռացան ի մէնջ Սազըզ Յովհաննէս, Բուրթուզալ Միքայէլ, Կարապետ Գարազաշ Էֆէնտիներ, զորս կը ցանկայինք տեսնել ազգային շրջանակաց մէջ, մեր ազգային զործոց զլուխ, մեր դպրոցներուն վերատեսուչ, մեր հիւանդանոցներուն հոգաբարձու, մեր պատրիարքարանին մէջ վեհաթոռ: Եւ ահա միութիւնն՝ որ եղաւ կատարուեցաւ Սաբըզ-Աղաճի՝ Պատրիարքարանին մէջ՝ զմեզ կը յուսահատեցնէ մեծ միութենէն, Հռովմական եղբարց՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցոյն մէջ միութենէն: Եւ ահա Աւետարանի մէկ քննադատական յօդուածն ալ Նար-Պէյ Սրբազանի Քրիստոնէականին դէմ՝ զմեզ կը յուսահատեցնէ մեր Բողոքական եղբարց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ զաւակաց հետ միութենէն:

Այլ թէ որքան ալ բուռն և օրինաւոր ալ ըլլայ մեր իղձն, ու կատարուած միութեան առջեւ որքան ալ դառն ըլլայ մեր յուզումն, երբեք, երբեք չենք յորդորեր մեր Ազգային Պատրիարքարանն որպէս զի փորձեր ընէ կամ ընել տայ՝ Հռովմականներ ու Բողոքականներ որսալու. երբեք, երբեք չենք

յորդորեր մեր Ազգային Պատրիարքարանն որպէս զի զրգռէ մամուլն ու կղերն ու ժողովուրդն՝ Հռովմէական ու Բողոքական հասարակութեանց դէմ: Լիդոէ կը զրէ պատմական իմաստասիրութեան հզօր էջի մը մէջ. «Պօսիէօ պատմական կորովամտութեանէ կարի զուրկ էր՝ որպէս զի նշմարէր իրաց այդ փոփոխութիւնը, փոփոխութիւն այնքան մեծ որքան թշնամին ոչ եւ էր իրօք Բողոքականն, այլ այն ազատախօսներու բանակն որ արագընթաց կը յառաջանար՝ յարձակելու համար թէ Հռովմէականութեան թէ Բողոքականութեան դէմ:» Բողոքականութեան հալածիչ այն մեծ հանճարին մեծ սխալը պիտի գործէին անոնք՝ ոյր այսպիսի ընթացքի մը պիտի հետեւէին: Իրաց կամ զաղափարաց մեծ փոփոխութիւն մը (ոյր պատճառը կամ մանաւանդ արդիւնքն եղաւ Սահմանադրութիւնը՝ բնականօրէն արդիւնք թերի) կատարուած է եւ կը կատարուի զեւ Հայ ընկերութեան մէջ. փոփոխութիւն, ոյր հետեւանքն անշուշտ պիտ'ըլլայ ոչ թէ Հռովմէականութեան ու Բողոքականութեան ու Լուսաւորչականութեան անհետացումն, այլ անոնց ձուլումն, անոնց միացումն ազգային մեծ եկեղեցւոյն մէջ:

Եւ անա ինչպէս Լիդոէի մէկ խօսքն անզգաբազէս փառատեց յուսահատութիւնս ազգային միութեան նկատմամբ: Այն մասնական միութիւնը, զոր մահացու հարուած մը նկատեցի վերեւ ազգային միութեան, ներելի է նկատել զայն իբրեւ նախաշաղիղ այն ցանկացեալ համազգային միութեան, որ «ամեն ազգասէր Հայու իղձն է» կը զրէ Արեւելեան Մամուլն ալ:

Բ.

Երբ Հայ-Հռովմական հասարակութեան բաժանեալ մատանց միութիւնն ի Պօլիս հանդիսապէս կկատարուէր Սաբըզ-Աղաճի Պատրիարքարանին մէջ, Ովկէանոսէն անդին՝ ի Նիւ-Եօրթ՝ Սդիւն աղա հօղ անուանի սրահին մէջ Ամերիկայի Հայ զաղմականութիւնը (Փիլատէլֆիայի, Պրուքլինի, Ճէրզի-

Ախլիի, եւն.) կը հաւաքուէր կատարելու համար Հայ գաղ-
թականական միութեան երկրորդ տարեգարձն : Ամերիկայի
Հայ գաղթականութիւն ըսելով, չենք իմանար այդ գաղթակա-
նութեան մէկ մասը, չենք իմանար միայն Լուսաւորչա-
կանները, կամ միայն Բողոքականները, կամ միայն Հռո-
մէականներն. այլ ամենքն ի միասին, Լուսաւորչական, Բո-
ղոքական, Հռոմէական, նոյն ոգով միացած են նոյն յար-
կին ներքեւ : Երբ Գաղղիացի Խաչակիրք նոյն սուրբ դա-
տին պաշտպանութեանն համար յԱրեւելս իրարու հետ
գտնուեցան, զգացին թէ նոյն ազգին կը պատկանին ամենքն
ալ, և վերադարձին ի Գաղղիա՝ մի ազգ եղան, մի մարմին
և մի հոգի : Պանդխտութիւնն ալ՝ իր անպատեհութեանց
հետ՝ իր նիւթական ու քարոյական տռաւելութիւններն ու-
նի : Նիւ-Եօրքի Լուսաւորչական ու Հռոմէական ու Բողո-
քական Հայոց սոյն միութիւնն ալ՝ Լիզուէի հաւատաշունչ
բանին հետ՝ զմեզ կը յուսադրէ այլեւայլ եկեղեցեաց միու-
թեան նկատմամբ :

Ձերմապէս կ'ուրախակցինք ազգային երեսփոխան Տէրեմար
Էնքսէրման Էֆէնտիին՝ մեր տաղանդաւոր և ազգասէր բա-
րեկամին, որ նախագահած է Սդեռն Սդաս Հօլի հանդիսին,
և որ անտարակոյս մեծ մասնակցութիւն ունեցած է սոյն
միութեան կազմութեան — եթէ բոլորովին իր նախագործու-
թեան արդիւնք չէ այն : «Այս երկրորդ տարեգարձի հան-
դէսը — կը զրէ Նիւ-Եօրքի Թղթակիցը — սն արդիւնքն ու-
նեցաւ որ Ամերիկեան Հայոց սիրտերը իրարու յանկոյց » :
Ամերիկացիք ալ, ոյք ներկայ գտնուած են հանդիսին, աւե-
լի համակրեցան անշուշտ այդ վաղեմի ազգին, — զոր եր-
կար ժամանակ Աւստրալիայի վայրենիներէն աւելի ստորին
վիճակի մը մէջ կը կարծէին՝ ի շնորհս շահախնդիր քարոզ-
չաց տողաւագիր տեղեկագիրներուն : Հայք, իրենց նախկին
քաղաքակրթութենէն զատ՝ ուժ կը վկայեն ազգային յիշատա-
կարանաց հետ օտար մեծամեծ պատմագիրք, իննեւտասնե-

րորդ դարուն մէջ ալ մեծապէս զարգացան՝ մանաւանդ Թուրքիոյ մեծանձն վեհապետաց հովանւոյն ներքեւ: Նորումս Ամերիկա պաշտօնակոչող Օսմանեան հիւպատոսի մը՝ Մկրտիչ Էֆէնտի Նորիկեանին՝ անձին վրայ եւս առիթ ունեցան Ամերիկացիք գնահատել Օսմանեան հովանաւորութեան ներքեւ Հայոց ձեռք բերած քաղաքակրթական բարեմասնութիւնները:

Նոր աշխարհին Հայ գաղթականութեան վրայ խօսելով, պարտիմք յիշատակել նաեւ սոյն գաղթականութեան ամենէն զործօն անդամներէն Պարոն Հ. Էկինեանի՝ Արեւելքի ծանօթ թղթակցին՝ ի Ճէրզի-Սիդի հրատարակել սկսած Արեգակ անուն շաբաթաթերթը, զոր անշուշտ պիտի կրնայ կեցուցանել Ամերիկայի Հայ գաղութն, ոյր զոյութեան ու կենդանութեան մշտական յայտարար նշանը պիտ'ըլլայ Արեգակ:

Գ.

Հուսկ ապա Հանդիսիս մէջ ամբառ ուրախութեամբ կ'արձանագրենք դէպք մը զոր հրատարակեցին օրաթերթք. դէպք որ այնքան մեծաբարբառ կը խօսի ի նպաստ այն միութեան կամ այն մերձեցման, զոր Յոյն և Հայ ազգերն — ոյք ի հնումն այնքան ծառայութիւններ մատուցին միմեանց — կը ցուցնեն դէպ յիրեարս: Թօփղափուի Հայոց եկեղեցւոյն մէջ երկու Յոյներ պնակ պտտցուցեր են. և փոխադարձաբար երկու Հայեր՝ Յունաց եկեղեցւոյն մէջ: Հոմերոս «անշատօղ տարր» կ'անուանէր ծովն. իմաստասիրաց դաս մը կ'ամբաստանէ կրօնքները կամ եկեղեցիներն՝ իբր թէ իրարմէ կը բաժանեն ու կը հեռացնեն ազգերն: Եւ ահա ծովն եղաւ միաւորիչ տարր ի շնորհս շոգւոյն, ի շնորհս շոգեհաւուն. և ահա կրօնքներն, ահա եկեղեցիներն ալ միջոց կ'ըլլան միմեանց մօտեցնելու ժողովուրդներն ի շնորհս եղբայրութեան ոգւոյն՝ որով զիտական իմաստասիրութիւնն համակեց մարդկութիւնն, նոյն ծագումն ընծայելով ու զուշակելով նոյն վախճանն համօրէն:

ժողովրդոց : Եւ մասնաւորապէս Հնդեւրոպական լեզուները խօսող ազգերն, որոց մէջ են Յոյնք և Հայք, չունին միմէ նոյն սկիզբն, նոյն բարոյքն ու նոյն բարբառը գրեթէ չենք գտներ նախնի Յունաց ու նախնի Հայոց մէջ. Հայոց ու Յունաց առաջին նախահարք չէին փառաբաներ միմէ նոյն հրանուն ու լուսապարզեւ աստուածներն նոյն սրբազան լեզուաւ, որ ամենէն հինն է լեզուաց, որ ամենէն հինն, ամենէն հարուստն, ամենէն հրաշափառն ունի մատենագրութեանց : Պակալադ-Բուրանայի մէջ կ'ընթեռնունք. « Արիական ցեղի նախահայրն առաջին՝ Մանու՝ զուակ երկուք ունեցաւ. Բր-րիավրադա՝ նա որ զանձն այլոց ի սէր նուիրէ, և Ուղղա-նաբատա՝ նա որ դէմ եղեալ յառաջ ընծանայ :» Բրիավրադան չէ Հայն, և Ուղղանաբատան՝ Յոյնն :

Ե.

ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆ (*)

Վեջսասաներորդին իննեւսասաներորդ դար

Մարդս հուսկ ապա տեր կ'ըլլայ իր անձին. — Իր յանդգութիւնք. — Մարդկութիւնը կը խորհի քանի մը մարդոց ուղեղով. — Մաքիավել. — Ռապրլէ. — Կուպերնիկոս. — Այծմեան մտաւոր շարժումն՝ հնուրեան եղածին կրկնութիւնը չէ. — Երեւրդի ժամանակիս մեծ գիւտերն անծանօթ մնացին հին աշխարհին, պատճառն այն է որ պէտք չունէր անոնց. — Շեքսպիր. — Մօնղէյն. — Իմաստասիրական դպրոցք. Տեղադ, Լօք, Պագօն, Լայպնից, Սրինօզա, Պէյլ, Ֆենըլօն. — Գիտական գիւտերն իմաստասիրական աշխատութեանց հետ զուգահեռաբար կ'ընթանան. — Բնագանցութեան ապացուցեալ անկարօղութիւնը գիտական նկարագիր մը կու տայ մտաւոր շարժման. — Լայպնից, Նիուլլըն, Լիննէ, Մօնդէսքիէօ. — Վօլդէօ եւ Ռուսօ. — Կառավարութիւնք ընդհանրապէս օտար կը մնան այս շարժման եւ հաստատութիւնք արգելք մ'էին անոր :

Այլ, եթէ սոյն պայքարք ամուլ էին, բնաւ ամուլ չէին գիտական հետազոտութիւնք :

Քէթլէօ կը գտնէ մոլորակաց շարժման օրէնքը :

(*) Տես Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր ամսաթիւ 1887 տարւոյ :

Դօռիչէլլի կը հնարէ ծանրաչափն, և հնուծենէն բացատրութիւն կը խնդրէ չքմեղանացն համար այն սոգիտութեան, որ կը կայանար ըսելու մէջ թէ բնութիւնը կը ստակայ դատարկէն :

Քնդհուպ ի յայտ կու գան հեռադէտն ու մանրադէտն, ոյք կոչուած են մարդուն զաղափար մը տալ յանհունա մեծին և յանհունա փոքուն վրայ, ձգելով այսպէս աշխարհի մէջ շրացումն իմն՝ որոյ ներքեւ մարդկային սնտփառութիւնն ինքզինք ջախջախեալ պիտի զգար :

Յետոյ, — զիտ որ պիտ' ունենայ անհաշուելի հետեւութիւններ, — Անգլիացի Հարվէն կը հռչակէ թէ արիւնը՝ մարդկային մարմնոյն մէջ ծաւալելու մնայու տեղ՝ որոշեալ օրէնքի մը համեմատ կը շրջաբերի հոն : Կեանքն յետ այնորիկ սկզբունք մը պիտ' ըլլայ :

Այս գիւտերն յոյժ տարբեր ձգտում մը կը յայտնեն այն ձգտումներէն, զորս ունէին վերեւ յիշատակեալ իմաստասիրական դրութիւնք : Զի բոլոր այս դրութիւնք ինչ արտադրեցին :

Եղուկ, այդ աշխատութիւնք ապացուցին միանգամայն կարողութիւնն ու անկարողութիւնը մարդկային մտաց. այլ և ոչ զործնական արդիւնք մը տուին. բռն մը միայն ցուցին, այն թէ՝ մարդն ընդ վայր վաստակած էր այն հետազօտութեանց համար՝ ոյք բանի մը չը պիտի յանգէին, թէ սնամէջ էր բովանդակ այն բնագանցութիւնն : Այլ մարդս այդ տքնաջան վաստակոց մէջ ստացած էր այն փորձառութիւնն, որ առանց զոհողութեանց չը ստացուիր երբեք. եթէ յոգնած էր, հասունցած ալ էր. և բանականութիւնն՝ ինքն իրեն վերստին տէր ըլլալով հուսկ ապա՝ կը խնդրէր ուծեւտաներորդ դարէն ստուգութիւն մը զոր սա տալ իրեն անկարօլ էր հաւանականութար :

Լքանելով ուրեմն ուղին յորում մոլորած էր յոյժ ընդերկար, մարդկային միտքն յայնժամ կը նետուի տարբեր ուղ-

դուժեան մը մէջ, ուր այս անգամ հաւաստի է հանդիպիլ նուազ անատուգութեանց :

Հաւատքին պիտի թողու ծագմանց ու ճակատագրաց խնդիրը լուծելու հոգն. այսուհետեւ պիտ' ուսումնասիրէ հոգեբանական երեւոյթներն, այնպէս որպէս զիտութեանց մէջ կ'ուսումնասիրուին բնական երեւոյթք, փնտռելու համար թէ՛ հր օրինօք յառաջ կուգան այդ երեւոյթք, և որոշել այդ օրէնքները :

Քանզի զիտական աշխատութիւնը արդէն ստացած էին դրականութիւն մը՝ որ կը ժպտէր ի տես անզօր ջանից բնագանցութեան :

Նիւղըն գտած էր բնութեան զօրութիւններն, և Կոպէրնիկեան դրութեան տուած էր ստուգութիւն մը որ այդ դրութեան կը պակսէր :

Լայպնից, Էօլէռ, Հալլէյ ու Նիւղըն ընդլայնած էին տարօրինակ կերպիւ քանակագիտութեանց արտն, և աստեղագիտութեան տուած էին դրական անխախտ հիմեր :

Լիննէ՝ բուսական կենաց երեւոյթներն ուսումնասիրելով՝ հասարակ օրէնքի մը կը վերածէր այդ երեւութից բոլորն ալ :

Մարդկային միտքը, դարու մը փորձերէ յետոյ, ոյց անյաջողութիւնն՝ անոնց անօգտակարութիւնը ցոյց կուտար իրեն, ինքն իր վրայ կ'ընկրկէր և նուազ անստոյգ ուղի մը կ'որոնէր :

Այդ մտածման մղումքն է որ Մօնդէսքիէօ կը հրատարակէ իր Ոգի օրինացն : Ներկայացնել համայն ազգաց օրէնսդրութիւններն՝ անոնց հասարակ կապակցութիւնը փրնտելու համար. ապացուցանել այսու թէ անհատական կամաց բանաձեւներ չեն օրէնքներն, այլ իրաւանց արտայայտութիւնք, պիտոյից գոհացումն, ընկերակեցիկ մարդկան կենաց պատկերն, այնպէս է այն զիրքն որ մեծաշուք կերպիւ կը բանայ նոր ճանապարհն ուր մտած են իմացական աշխատութիւնք :

Ընկերակեաց մարդուն կեանքն արդարեւ յետ այսորիկ պիտ' ըլլայ խորհողաց անընդհատ մտածման առարկայն : Յաջորդ դասին մէջ պիտի տեսնենք՝ յորժամ տնտեսագիտական շարժումն ուսումնասիրենք՝ թէ նոյն ժամանակին հետամուտ եղան մարդիկ այդ կենաց օրէնքներն որոշել զուտ նիւթական տեսակէտով :

Նոյն նպատակին կը հետամտին Հանրագիտականը՝ ալ, երբ կը յղանան մարդկային ծանօթութեանց ամբողջութիւնը միակ գործի մը մէջ միացնելու խորհուրդը, մտածելով իրաւամբ թէ, բոլոր այն դրութիւնք ոյք, նախկին իրողութեանց հարկաւոր հետեւութիւնը չըլլալով՝ անոնց վաւերացումէն զուրկ են, այսին դատապարտեալ են և կարող չը պիտ' ըլլան խափանել քաղաքակրթութեան ընթացքն :

Հուսկ ուրեմն, պսակելու համար այդ շէնքն՝ այնքան աշխատանօք բարձրացած, պէտք էր մարդ մը՝ որ իբր կենդանի հանրագիտարան մը լինէր, որ բոլոր ձգտումներն յանձն իւր համառօտէր, եւ կացութեան հուսկ բառն արտասանէր՝ մտաց իբրեւ առաջնորդ ընծայելով բանավարութիւնը : Բնութիւնն ի գոյ ածեց այդ մարդը ճիշտ ժամանակին, յորժամ Եւրոպեան զառամ ընկերութիւնն անհետ պիտ' ըլլար, տեղի տալու համար իրաց կարգի մը՝ դարուց աշխատութեամբն արկեալ հիմանց վրայ հաստատուած : Վօլփէն իր դարուն կը տիրէ և զանի կ'անձնաւորէ : Իր հիանալի գործնամատութիւնն (sens pratique) աւելց անցելոյն աւելորդապաշտութեանց և անրջախոհութեանց (rêverie) մինչեւ յետին հետքն :

Այլ եթէ Վօլփէն իր հանճարով լուսաւորեց ժամանակակից մեծ շրջանի մը վերջալոյսը, պէտք էր որ մարդ մ'ալ զար և արտասանէր վաղորդայնոյ նախաբանն :

Հիանանք, Պարոննյը, իրողութեանց սքանչելի տրամաբանութեան վրայ, գաղափարաց և իրաց այն շղթայազօգրութեան (enchaînement) վրայ, զոր աստ նախախնամութիւն

կ'անուանեն, անդ՝ նախասահմանութիւն, և որ յառաջագիմութիւնն իսկ է՝ յամր ու ծանր (grave) յընթացս իւր, այլ ի դէպ ժամու տիրանալով իրեն անհրաժեշտ զործեաց :

Վօլդէռի մօտ կ'երեւի Փան ժագ Ռուսօ :

Այդ երկու մարդիկ, ոյց մին կ'անձնուորէ իր դարն և ոյց միւսն նախակարապետն է ապագային, հակամարտ միմեանց ապրեցան : Զիրար չը հասկցան : Զէին կրնար զիրար հասկնալ : Անտարակոյս Ռուսօ զրեթէ զլիովին անմասն է այն զործնամտութենէն, զոր ունէր Վօլդէռ այնքան բարձր աստիճանաւ. Դաշն ընկերականն, Էմիլն օրինակի համար ապացոյցն են ատոր : Այլ սակայն, երբ իր ամբողջութեան մէջ նկատենք Եւրոպիոյ վիճակն նոյն վայրկեանին՝ յորում երեւցան այդ երկու մարդիկ, պիտ'ընդունինք թէ Ռուսօյի պաշտօնն առանց Վօլդէռի անհնար տիտ'ըլլար, և Վօլդէռինն առանց Ռուսօյի՝ անկատար : Ապաքէն Ռուսօյի ցնորատեսութիւնք հարկադրուեցան տեղի տալ առաջի կենաց իրականութեան, այլ Վօլդէռի կուտակած աւերակաց վրայ Ռուսօ հաստատեց սակայն մարդոյն ու քաղաքացւոյն իրաւանց հիմերը, զորս պիտ'օրինագրէր (codifier) Ֆրանսական Յեղափոխութիւնն, արտայայտութիւն ու բովանդակութիւն համայն նախագոյն աշխատութեան :

Այս է Եւրոպիոյ մտաւոր շարժման արագագիծ պատկերը, Վեշտասաներորդ դարէն սկսեալ մինչեւ Ֆրանսական յեղափոխութիւնն :

Եթէ մենք մեզ հարցնենք այժմիկ թէ այդ շարժումն ինչ յառաջ բերաւ և ուստի՞ յառաջ եկաւ, պատասխանը դիւրին պիտ'ըլլայ :

Արդիւնքն աւասիկ. — Քաղաքակրթութիւնն իր ամենէն բարձր և ամենէն ազնիւ հանգամանօք. մարդկային իմացականութեան մակերեւոյթն՝ աստիճանաբար հասած անձանօթ բարձրութեան մը, ի բաց մերժելով ամեն փորձառական (empirique) դրութիւն, ամեն հասարակամտութիւն (lieu

commu), ամեն մեծարեալ մոլորութիւն, նախագահելով այսպէս բննադատութեան ծննդեան՝ որ պիտ'ունենար մեր օրերն այնքան մեծ գիտական կարեւորութիւն :

Եւ քաղաքակրթութիւնն, ում պարտի այս հրաշալի արդիւնքն, ոչ ապաքէն անհատական նախագործութեան : Ո՞չ ապաքէն անհատը՝ Թարգման հանդիսանալով հանրային մտածման՝ տրիբուն կը հանդիսանան իրենց ժամանակին ընկերութեան և իր կապտեալ իրաւունքները կը վերստանան :

(Հարունակի)

ԼՈՒԻ ԺՈՒՐՆՈՒՆՏՈ

ՏԱՎՕՍԵԱՆ ԱՍՄԱԿԱՆԻ

Գ .

ԶՈՒԻՑԵՐԻԱ ԵՒ ԶՈՒԻՑԵՐԱՑԻՔ⁽¹⁾

Տալիս-Բրաց, 16 Յունիս 1885

Սիրելի Բոյր իմ,

Ի՞նչ գեղեցիկ երկիր է Զուիցերիան :

Ես առաջինը չեմ որ կ'արձակեմ այս գարնացական բազմազնութիւնն . այլ քիչ մը համբերէ՛. գարնացման արժանի նոր բաներ պիտի գտնեմ այս երկրիս մէջ :

Ռակայէն ելանք ամսոյս 14ին՝ առաւօտեան ժամ 9½ ին, լեռան կառքի մը մէջ ծրարուած : Սյդ տեղէն մեկնելունս՝ ցաւ մը միայն զգացի . մեղքըցայ հոն ձգած քանի մը շուինքեր : Զուիցերացիք մասնաւոր արուեստ մ'ունինք բոլոր գրասարք-

(1) Աւելորդ է ըսել թէ մե՛նք դրինք այս վերնագիրն՝ ըստ պարունակութեան նամակին, որ բնականաբար չունէր վերնագիր՝ հրատարակութեան սահմանեալ չլլալով : Հրատարակութեան համար, ուղեւորութեան պահուն խնդրած էինք ներսէսեան էֆէնսիէն ի գիր առնուլ իր ճանապարհորդական զգաւորութիւններն : Ուրախութեամբ տեսնեմք վերագործին՝ թէ ծանօթացեալ լիցուած էր : Սակայն դժբաղդաբար ժամանակ չունեցաւ շարագրելու . հազիւ քանի մ'էջ գրած է : Դ. Խ.

ջիկներուն գրպանը պարպելու. գրպանէն անգամ մ'որ ելնեն, կլորիկ մեհալները հոյն փոսը կը գլորին: Փոխարէն կ'ընդունին Ալմանիոյ մէջ շինուած Զուիցերական արձաններ եւ Խսալիոյ մէջ քուած ու եփած Զուիցերական հողէ ամաններ: Մէկ խօսքով, աւազակութիւնն հոս ուրիշ երկիրներու մէջ եղածէն տարբեր կերպով կը կատարուի:

Երկու ժամ քաշելէ յետոյ կը հասնինք կիրն մը՝ որ պիտի սփռալանք Պօլսոյ բոլոր կախաղանի արժանի մարդիկն: Հոն, մէկ կողմէ գահալէծ մը կայ ուր Լանսխառդ անագին ապառաժներ կը քաւալէ, միւս կողմէ ալ վեց հարիւր կանգուն բարձրութեամբ պարիսպ մը կայ:

Զուիցերացիք չեն ու չը պիտ'ըլլան յաւէտ իրենց երկրին արժանի բնակիչներ. բնութեան մեծվայելուչ արտայայտութեանց մէջ թուի իմն գանձանքներ են, զորս չար ոգի մը ձգած է հոն: Կը տեսնենք քանի մը լեռնականներ ոյք բակաղեք ի քիկունս մեր առջեւէն կ'երթան. բակեղէքէն վար կախուած է զոց հովանոցներն. տեղատարափ անձրեւ կու գայ, բայց մեր բարեկամներն ան տեղուանքը չեն: Ստուգիւ, Զուիցերացիք երբ մեծ բան մ'ունին իրենց վրայ, այն ալ ոտներինն է. մնացեալն իրենց խելն ալ ի միասին՝ համեմատութիւն չունի զիրենք շրջապատող բնութեան հետ:

Հի, հժ, ծ, ծ. ձիերը կառնէն կը լուծենք. ահա Քիւպլիս: Մեր կառապանը, Զուիցերացի-քաղաքացի Տասն Նահանգացոյց նահանգապետին է Տալօս, ախոռի մարդոց կը բողբու ձիերուն հոգն եւ մեզ հետ սեղան կը նստի: Գարեջուր կը լեցնենք, գաւաթը գաւաթիս կը զարնէ. հաւասար ենք, եւ զոն կ'ըլլաւ: Բայց ազատ քաղաքացին կը հոսի, քոջած շունի հոտ ունի: Վարդին փուշն է. ինչ հար. մարդս չը կրնար իր կառապանն իրեն սեղանակից ունենալ առանց դոյզն անպատեհութեանց:

Հի, հի, հի. ժամը երկուինք Քիւպլիսը կը բողբունք. խրեւովին դէպ ի վեր կ'երկարի անվախճան կերպիւ. մէկ ժամ ետք քառորդի մէջ ջերմաչափս 50° կ'իջնէ, որ ըսել է հինգ հարիւր մէկը վեր ելած ենք: Ժամը 5¹/₂ին երկու Քլոսդէռներէն կ'անցնինք. ժամը հինգին Տալօս-Քիւլմ ենք: Սարահարթը

ծածկուած է ձիւնով. փասնալու չափ ցուրտ կ'ընէ. կրցածնու չափ կը պատապարուիմք: Հակընդդէմ զառիվայրէն վար իջնելու ժամանակ, մեր աչաց առջեւ պարզուեցաւ գեղեցիկ լին մը: Այս ալ Նախախնամութեան մէկ շնորհն է. ուրիշ կերպով չեմ կրնար մեկնել նախանձելի նսեմն այն աղուհր աղուհր ծածաններուն ոյ՛ք այդ լնին մէջ կ'ապրին՝ կ'ըսեն, մինչդեռ ուրիշ գետեր ու լիներու մէջ զսնուող իրենց էոյրերը կը բռնուին իրենցմէ աւելի սխմարներէն: Լնին ծայրը կը զսնենք Տափօս-Տէօրձի գիւղն. երբ յատուկ անուան մը ծայրը Տէօրձի զսնուի, գիտցիր որ նպատակակէտդ մօտ կը զսնուիս. ժամը հինգը քառորդ անցած կ'իջնենք Գիւրհաւուս օրեւանն ի Տափօս-Բլա՛ն:

Երբ մարդուս գրիչը սանձարձակ ըլլայ, շատ անգամ շատ հեռու կ'երթայ, բայց գրեթէ միշտ իր նպատակին կը քերանայ. Ներկայ նամակիս նպատակն էր անցագիր մը խնդրել Զուիցերական ամաններ ու արձաններ պարունակող արկղի մը համար: Զանազան զայն ստանալ Ֆրիլիփով Զօրավարէն եւ հանձն գեկուցանել ինձ:

Քոյդ

Ն. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԽՕՍՆԱԿ ԲԵՐԿՐԱՆԱՑ

Գիշերային մրոյն խօսնակ բերկրանաց.

ՆԱՐԵԿ

Ծով ի յետին ճանճանչ արփուոյն
Առ ոտս լերանց ի քուն կայ լուռ
Եւ գիշերոյ աղօտ մըթոյն
Տարածին լուրջ ստուերք սփիւռ.

Սիրտ կարեզէր եւ կիսափուլ
Կործան դընի յեմակ հովտին
Եւ աստղ դողդոջ հեզանշոյլ
Սահի ընդ սեամս լուռ եթերին.

Թախիծ եւ սուգ ճմլեն զոգի
Մահ խնդրէ մարդ յանձին իւրում.
Անցելոյն յուշ խոր նորոգի
Յօղեն աչկունք արտասուաթուրմ.

Այլ յոստախիտ ի պուրակաց
Ջայնիկ հատեալ սոյլ սոյլ սիրուն
Ձիս արձակէ ի կապանաց
Երգելով քաղցր երանութիւն .

— « Է՞ր վշտահար եւ ընդունայն
Մղձկիս մորիս դու բնաւին
Ո՞չ տեսանես ի մթոյն ժամ
Որպէս խայտամ որպէս բերկրիմ .

Պանդուխտ եւ ես նմանատիպ
Եւ ես ունիմ զխոնց կենաց
Այլ մի ծաղիկ, վարդ սիրաբիր ,
Ձկիրս իմ քաջ վանէ ի բաց .

Օն դու , Էկ ինձ սիրոյն ի լար ,
Խնդրեա՛ յինէն զո՞ր երգ կամիս
Ձուարթ պարոնց իցես յօժար
Թէ մեղեդեօք մըխիթարիս .

Ես յերկոսին եւս փորձեցից
Ձիւնոց չրթանց դաշնակութիւն ,
Եւ զոգին քո անդ հանգուցից
Ուր հըմայից վայելք անհուն » . —

— « Ոչինչ խնդրեմ , ետո՛ւ դարձուած ,
Քո միակ վանկ , միակ թրթիռ
Շատ խսկ է մեզ մահկանացուաց
Յար լըքելոց ի բանս պատիր .

Գիշեր ըզհետ լուռ գիշերոյ
Դալով գայցէ միշտ յաջորդել ,
Եւ դու թռչնիկ 'ի նուազըս քո
Կեցցես յաւէրժ , խայտալ երգել » —

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՐԱՄԵԱՆ

Մանօր . — Սոյն աներեւոյթ բանաստեղծն անցեալ Մայիս ամսուն ինձ գեղեցիկ սրտայոյզ ընդարձակ նամակ մ'էր ուղղած բարեկամի մը միջոցաւ , որ նոյնպէս աներեւութացաւ՝ յետ ինձ յանձնելոյ ծրարն անուշակ : Անցեալ Մայիսին տեղ մնացած չըլլալով , Երկրագործին ներկայ Մայիս ամսաթիւէն հրատարակել կը սկսիմ երեք ոտանաւորէ բաղկացեալ Խօսնակ թերթունաց Տաղարանիկը , զոր Երամեան էֆէնտին կցած էր իր թղթոյն : Այս անթափանց երիտասարդն ինձ երբեմն իմ խնդրանաց վրայ՝ թողուց բանաստեղծութեանց հաւաքածոյ մը զոր ժամանակին ոկոյս հրատարակել Հանդիսիս մէջ . այլ արտունջներ իմացայ թէ՛ անհասկանալի էին այդ բանաստեղծութիւնք : Ամեն բանաստեղծութիւն ամեն մարդէ — եւ նոյն իսկ ամեն բանաստեղծէ — չը հասկցուիր միշտ : Այդ Հաւաքածոյին հրատարակութիւնն ալ ի Հանդիսիս պիտ' աւարտեմ ուրեմն , երբ երբեմն հատուած մը տալով անտի յընթերցումն յանգի ու սրտի հեծիւններու սիրօղ հոգեչնորհ էակաց : Նամակն ալ՝ զոր յիշեցի՝ մեծ հաճոյքով անշուշտ պիտի կարդացուի նոյն զգայուն ու գեղասէր ընթերցողներէն . ուստի զայն ալ կուտամ յընթերցումն համակիր այն հոգւոց : Ընդհատած տեղէս անդին մօրմօքիչ է այդ գրութիւնն . . . Ու երկո՛ւ տարիներ անցեր են այդ նամակին թուականէն ի վեր , մինչ ես « անցեալ Մայիս » կ'ըսէի :

Ե .

ՄԱՅԻՍ

9 Մայիս 1886 Պէոյիւֆէրէ

Սիրելի Եղիա ,

Իբրեւ թէ՛ դեռ երէկ տեսած ըլլայի գրեզ , այնպիսի իմն կուզեմ սկսիլ նամակս . — Զի քու սիրոյդ համար անգոր եղան ցարդ եւ յաւէտ անզօր պիտի լինին թէ ժամանակն եւ թէ համայն դէպքերն փոխոխակի . . Եթէ կայ ձայն մը՝ որ այնքան նուրբ կը հնչէ , եթէ կայ տեսիլ մը՝ որ այնքան խորին կը պատկերի հոգւոյս անյատակ խորն , այն քու սիրալուր ձայնդ է , այն քու մեղամաղձիկ տեսիլդ է , որ ոչ նուաղի եւ ոչ եղծանի բնաւ . . . Այո՛ , դեռ երեկ քովդ էի գրասեղանիդ շուրջ . դեռ երեկ էր որ տասնամեայ բա-

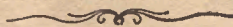
ժանուժէ մը յետոյ յանկարծ զիրար գտած խօսեցանք ան-
յագ իրարու վրայ սիրոյն անուշակ լեզուովն ու մէկ շնչով,
բաբէ՛ թռանք գացինք գէպ ի Հասգիւղ, Պէշիքթաշ չեմ գի-
տեր ո՛ր սիրային եւ երկնային ոգիներու եւ յիշատակներու
ետեւէն. — Այո՛, երեկ էր որ արգահատեցանք վայրկեան
մը մեր վիճակին վրայ. վայրկեան մ'ալ կանգ առինք այն
թունարմատ երկճիւղ լեզուին առջեւ որ ինձ դէմ կը շնչէր
ու զիս կենաց գործնական անհրաժեշտ պայմաններէն կապ-
տելով կուգէր անշունչ անզգայ դիակի մը վերածել. . . Այո՛,
դեռ երեկ էր, որ հուսկ քենէ Երկրագունքի աշխատակցու-
թեան հրաւերին հետ ընդունեցայ յանձնարարութիւն մ'ալ
Պէշպէրեան վարժարանի վրայօք ուր սրտի ու մտքի ընկեր-
ներ եւ անմեղ զբաղում մը պիտի գտնէի. ո՛հ չեմ մոռնար
ասոնք ամենքն ալ, ինչպէս չեմ մոռնար նաեւ Քնարն ⁽¹⁾ ալ
ոյր թրթռակ լարերուն համար հոգւոյս անշան հառաչներն
ինդրէի. տո՛ւի կարծեմ քանի մը անիմաստ քերթուած-
ներ. . . Սակայն խօսքիս թելն ձեռք առնելով թո՛ղ որ երե-
կուանը այսօրուանով ամբողջացնեմ. — Այսօր ինչպէս գի-
տես Մայիսի մէջ ենք, ու սովորականէն աւելի կը ժպտի
այսօր Բնութիւնն. — Ո՛չ սուգ, ո՛չ արտասուք, — եթէ ոչ
ներքնապէս, գէթ անշուշտ առ աշս. — Եւ ես որովհետեւ
ուրիշ գործ չունիմ, մերթ ծովն կելնեմ, առագաստս կը բա-
նամ կը թռիմ, եւ մերթ ցամաքի վրայ լերան բարձր կատա-
րէն կը դիտեմ ականապիշ այն երազուն եւ անհուն հորիզոն-
ներն որ աչքիս առջեւ այնքան յստակ կը պարզին ու կը
հրաւիրեն զիս ընդունիլ այն հաւատքն որ շղթաներու մէջ
անմահութիւն, թշուառութեան մէջ երանութիւն կը քարոզէ.
ո՛հ, սիրով կը յօժարիմ ես, երկնից այդ հրաւերին եւ այդ
հրաւերին հետ կցելով նաեւ հոգւոյս յատուկ հմայքներն
ծաղիկներ կը ժողվեմ քեզի Սիրելի Եղիա, եւ ծաւի աչերէ
եւ ծաւիւն արձակօղ թռչուններէ քաղցր ողջոյններ կը խոր-

(1) Մտադիր էի յայնժամ Քնար անունով հաւաքածոյ մը հրատարակել,
որ պիտի պարունակէր ազգային բանաստեղծներէն մէյմէկ հատուած, իրենց
լաւագոյն հատուածն: Առաւել ստիպողական գործեր չը ներեցին իրագոր-
ծել սոյն խորհուրդս: Ծ. Խ.

կեմ քեզի . . . — Ա՛ռ ընդունէ՛ զանոնք . շատ շատ պէտք ունիս առոնց քու հեղձուցիչ մթնոլորտիդ մէջ . — Ինչպէս սիրատարի սոխակին, նոյնպէս վարդենւոյն, նոյնպէս կենսաբոյր զեփիւռին կաթոգին ես դու գիտեմ, ու չես կարող քու անմաշ փափաքներուդ գոհացում տալ, գէթ ինծի պէս նախանձ բերելով սա անդիմակայ բլերց կանաչ կողերուն վրայ խայտացող գառնուկներուն՝ որոց հետ Աստուածորդի Յիսուսին նմանութիւնն ո՛հ կարի անման եւ աննման է . . . ա՛հ, ո՛ւր էր թէ հովիւ ծնած ըլլայինք այս սրտով եւ այս մտքով . եւ ձեռք առնուինք այն ուղին որ դէպ ի լուռ անտառներն եւ լուռ ձորերն կը տանի ու հոն անոնց ծոցն կարկաչուն առուակի մը հովանաւոր ափուկնքն ժողված մեր խատուտիկ ոչխարներն՝ անապակ կաթին ու սպիտակ գեղման յուշովն ննջէինք ու երազէինք . . . Ո՛հ, կը զառանցեմ Եղիա, չպիտի կարենամ այս կերպով ծայրն գտնել . որքան անհոն է բնութիւնը . . . Դառնանք ուրեմն մեր սահմաններն, քիչ մ'ալ մեր մէջ ամփոփուինք . — Մայիսի մէջ ենք ըսի . ու բնութիւնը բիւր բերկրանքներով նոր նորոգուած համայն կը ծիծաղի . սակայն ըսէ ինձ, քանի ժամ քանի վայրկեան կարող է քալել մարդն Բնութեան հետ, ոյր ոյժերն ու ազրիւրներն այնքան անսպառելի են . — ահա կը ամբին հոգւոյս թեւերը, սիրտս կը բեկանի, աչերս արտասուօք կը լեռնաւ ու ծանր տաղտուկն կը ճմլէ գիս եւ կը մնամ դարձեալ համր անլուր եւ ամուլ . . . ո՛վ ունայնութեանս . ի՛նչ դրած էի միտքս, ի՛նչ պիտի գրէի քեզի, եւ ո՛ւր կը թափառիմ չուար եւ մոլար . — սակայն յառա՛ջ . սկսանք եւ վերջացընենք . մանաւանդ քանի որ կը տեսնենք իրապէս թէ լեզլին է յետին բաժակն մարդուս . ումպ մ'ալ եւ ահա նամակս պիտի ընդհատի . — տխուր եմ, ո՛հ խիստ տխուր եւ այս տխրութիւնս փարատելու համար ամէն միջոցք կը պակսին ինձ, — ձո՛ւկ կորսամ, ձկնորս մ'եմ այսօր, եւ :

Քոյդ

ԳՈՐԵԳԻՆ ԵՐԱՄԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԱՐԺԱՆԴԻՆԻ (¹)

Պուէնոս-Այրէս հարաւի 35րդ աստիճանին տակն է : Ձիւն ու սառնամանիք անձանօթ են անդ : Օդն աւելի ցուրտ է հոն քան նոյն լայնութեան համապատասխանող հիւսիսային կիսագունդին տակ. այս երեւոյթ հարաւային բեւեռին աւելի ցուրտ ըլլալուն կուտան : Ոչ մէկ տեղական հիւանդութիւն կայ թէ Պուէնոս-Այրէսի և թէ բովանդակ հանրապետութեան մէջ : Ատեն ատեն Պուէնոս-Այրէս համաճարակ հիւանդութիւններ ունեցած է, որոնց մէջ ամենէն սոսկալին եղած է դեղին տենդն որ վերջին անգամ՝ 1870 ին՝ 20,000 զոհ տարաւ : Վերջի տարին Քօլեռան որ ուղղակի Խտալիաէն ներմուծուած էր, սկսաւ Պուէնոս-Այրէսի մէջ : Հակառակ երկրին՝ որ նպաստաւոր կ'երեւէր հիւանդութեան՝ համաճարակը շատ թեթեւ եղաւ : Ճշմարիտ է թէ առողջապահական խորհուրդն ալ դրականեան միջոցներ ձեռք առաւ, հիւանդներն արգելաններու մէջ դրաւ, վարակուած տուներն անյապաղ այրեց, դիակները Մարթէն Կարչիտի հնոցին մէջ խարուկել տուաւ, եւն : Եւրոպայի մէջ ինչ ձեւակերպութիւններ հարկ կ'ըլլայ կատարել՝ հիւանդ մը տեղափոխելու համար : Ամերիկացիներն, երբ խնդիրը հանրային առողջութեան վրայ է, կը հեզնեն արուեստական զաղտնիքները, բնակարանի բռնաբարումն ու եկեղեցիի կանոնները : Միթէ անիրւա են ասոր համար : Առողջապահական մեծ աշխատութեանց աւարտմանէն, ինչպէս ջուրի ճամբաներու և կոյուղիներու բացմանէն ի վեր, Պուէնոս-Այրէս մեր մեծ քաղաքներուն համապայման վիճակի մէջն է : Հոն ալ կը տեսնուին ուրիշ տեղերու հիւան-

(¹) Շարունակութիւն նախորդ թիւէն :

դուծիւններն, և ըստ վիճակագիրներու, մեռնողներու թիւն համեմատաբար հոն աւելի նուազ է քան Լօնտրա և Բարիզ:

Պուէնոս-Այրէսի բնակչաց թիւը 400,000 հոգիի կը հասնի: Այս թուոյն մէջ կան 100,000 Իտալացի, 40,000 Սպանիացի, 35,000 Ֆրանսացի և 30,000 զանազան Եւրոպացիներ, Ալմաններ, Անգղիացիներ, Պելճիկացիներ, Չուիցերացիներ: Այս թուումը միայն բաւական է բացատրելու համար տեղական զոյնին բացակայութիւնն (այսինքն բնիկներու չզոյութիւնն): Յիշուի Պուէնոս-Այրէս միմիայն Եւրոպական քաղաք մ'է: Բուն Արժանդին ճազումով Սպանիացի է և այդ նշանաւոր ցեղին ամէն առանձնաւորութիւններն ունի, բայց Իտալականին առջեւ կը սկսի տեղի տալ, ինչպէս Եանեֆին՝ Ալմանական տարրին առջեւ:

Հարաւային Ամերիկայի մէջ շատ կը խօսուի երկրին կիներուն զեղեցկութեան վրայ՝ որ ամէն տեղ ծանօթ է բոլորքնա անուշով: Մազերն ու աչքերը սեւ, շուրթերն արիւնագոյն, դէմքին գիծերն այրական, կարճահասակ, բոլորքնան զուտ Սպանուհի մ'է. ամբողջութիւնը քիչ մը արեւելեան տիպը կը յիշեցնէ, սա տարբերութեամբ որ մեր Արեւելեան հիին դէմքին վրայ տարածուած շնորհքին տեղ՝ Արժանդինեան կնոջ քով յայտնապէս շեշտեալ խստութեան նկարագիր մը կայ: Հակառակ այս արտայայտութեան՝ բոլորքնան ըզձալի կին մ'է, և յաճախ օտարականը փորձուած է բառական իմաստով ըմբռնելու. «Ձեր տրամագրութեան տակն է» Քասմիլլեան հանրածանօթ քաղաքաւարական խօսքն՝ զոր լաւ կըթուած Արժանդինցի մը երբեք զանց չընէր զործածելու իւր կինը ներկայացուցած ատեն: Արժանդինեանք այր և կին կը սիրեն կեանքն ու պերճանքը: Միշտ վայելչօրէն հագուած՝ վերջի նորոյթին համեմատ, Արժանդինցի կինն ամէն տեղ կ'երեւի: Կէս օրէն վերջ զանի կը տեսնես Բալէրմօսի մէջ, գիշերն անօձիք (secoջրէ) թատրոնի պերճ զարդարանքով, թուլակի կ'ականջէ Քօլօմպի մէջ Իտալական օրէրաի մը:

Թատերական ճշմարիտ եղանակ մը կայ Պուէնոս-Այրէս: Իտալական և Ֆրանսական ընտիր ընկերութիւններ կը մրցին իրարու հետ հասարակութիւնը լաւ զբօսցնելու համար: Եւրոպայի բոլոր մեծ դերասաններն անցած են Պուէնոս-Այրէսէն: Վերջին տարիս, Թամանէօ քեմօն, որ Օթէլլօի ստեղծիչն է, կ'ընկերակցէր Ֆէռուառիի խումբին: Սառա Պէռնաու ևս լաւ յիշատակ մը պահած է Պուէնոս-Այրէսէն. քսան ներկայացում իրեն 200,000 ֆռանք բերին, նաև զետիւն մը զոր Արժանդիինի երկտասարդութիւնն հանգանակութեամբ իրեն ընծայեց: Բալէտիօի և Պէլկրատօի ձիարշաւները շատ մարդ իրենց կը քաշեն: Ջիերն՝ երկրին մէջ ծնած՝ անգղիական ցեղէ են. անասնաբոյժներն հասկցան վերջապէս թէ արիւն պէտք էր իրենց խեղճ անտալուզեան ձիերու ցեղին, և այս վերջին տարիներս ձիի կարեւոր գնումներ ըրին Անգղիայի և Ֆրանսայի մէջ:

Ձիարշաւներու օրեր լաւ երիվարներ կ'երեւին, թէեւ ոչ Հայտ Բառքին և ոչ ալ Պուա տը Պուլօներիննէրուն պէս, այլ մարդ հաճոյքով կը տեսնէ քանի մը Օռօֆներու և Նօրֆօլներու անցնիլը. այդ գեղեցիկ տիպարներուն բով երկրին ձիերը շատ յոռի կ'երեւին: Պուէնոս-Այրէսի մէջ տարածուած պերճանքն ամէն օր աւելնալու վրայ է. սակայն Պուէնոս-Այրէս զայն այս աստիճան վայելելու անկարող պիտի ըլլար առանց եղանակներու տարբերութեան: Երբ Եւրոպա ձմեռը վերջանայ, Պուէնոս-Այրէսի մէջ կը սկսի: Բարիզ և Լօնտօն հոն կը յգեն իրենց բոլոր նորոյժներն, և անգործ դերասաններն ամառուան եղանակին համար համեմատապէս չափաւոր պայմաններով կ'ընդունին հոն երթալ:

Լա Բլամայ պաշտօնական լեզուն Սպանիականն է: Քասիկէան հեղինակները կ'արհամարեն իրենց Արժանդիներն եղբայրակիցներն, և փոխադարձաբար, միշտ յառաջդիմելով գրականութեան մէջ: Արժանդիինի հանրապետութեան մէջ բաւական թուով կարեւոր գործեր կը հրատարակուին:

Սպանիացիներէ սերած այս ցեղին գործնական ոգին՝ ամենէն աւելի կը տեսնուի ընթացիկ զրականութեան և լրագրութեան մէջ : Բազմաթիւ թերթեր, լաւ խմբագրուած, հանապազօր կ'երեւին Պուէնոս-Այրէսի մէջ : Ամենէ կարեւորն է Նասիօնն որ կը տպուի 10,000 օրինակ. Հարսուային Ամերիկայի ամենէն աւելի տարածուած լրագիրն է այս, և քաղաքականութեան մէջ իւր ազդեցութիւնը մեծ է : Մէկ կողմ առնելով Սպանիական լրագիրներն՝ ամէն զաղութ ունի իւր թերթերը : Լը Բուռօնէ Տը շա Բչարա և Լ'Էնսեքանսան երկու Ֆուանսական թերթեր են որոնք շատ ընթերցողներ ունին :

Տակաւին չմերձեցած Պուէնոս-Այրէսի առեւտրական խնդրոյն՝ կարեւոր է քանի մը խօսք ընել իւր նաւահանգիստի մասին : Այն զոր կը կոչեն մեծ նաւահանգիստն, այսինքն մեծ նաւակայքն՝ ուր կը խարսխին դուրսէն եկող նաւերը, քաղաքէն 12 մղոն անդին կը գտնուի, Ռիօ տը լա Բլադաի մէջ, անապատաւ և ենթակայ քաղաք ըսուած տեսակ մը քամիին որ կը փչէ բամբուներու վրայէն : Ճանճանաւեր նաւորդներու կը ծառայեն, շանչերը՝ տեսակ մը ցռկանաւ՝ կը գործածուին վաճառքները մեծ նաւակայքէն թէ Պօզան թէ Գաթալինաս և թէ մաքսը փոխադրելու համար : Երկար ատենէ ի վեր Արժանդիինի կառավարութիւնն՝ առեւտրական շահերուն այսքան մլնասարեր իրաց այս վիճակին դարման մը տանելու կ'աշխատէր : Պօզան բարեփոխելու մասին եղած փորձերը մասամբ եւեթ յաջողեցան, մեծ շոգնաւներ մտան այդ արուեստական ջրմուղին հետեւելով, այլ քանիներ ալ շատ օրեր խրեալ մեացին :

Վերջին տարին, կառավարութիւնը համազումար ժողովի մը մէջ 100,000,000 ֆրանք քուէարկել տուաւ՝ Պուէնոս Այրէսի մէջ նաւահանգիստ մը շինելու համար : Անգղիական ընկերութիւն մը գործի սկսաւ և պայմանաւորուի համեմատ երկու աւազաններ պիտի լրանան 1889 ին : Ամբողջ նաւահանգիստը վեց աւազան պիտի պարունակէ, նաեւ

լցարաններ ուր պիտի կրնան նորոգուիլ ամենէն մեծ նաւերն, ու ջրմուղ մը 9 մէթր խորութեամբ, պիտի փորուի մեծ նաւակայքին ու նոր նաւահանգիստին մէջտեղ : Երբ աւարտին այս աշխատութիւնք, Եւրոպայի և Պուէնոս-Այրէսի միջեւ երթեւեկող այն հսկակապ շոգենաւները պիտի կրնան աւազանին մէջ քարափին մատչիլ :

Քսան տարիի չափ կայ, 35—40 օր պէտք էր՝ հատա-նելու համար այն հեռաւորութիւնն որ Պուէնոս-Այրէսն Եւրոպայի միջին նաւահանգիստներէն կը բաժնէ : Այժմ այն արագութեամբ զոր ի գործ կ'ածեն քանի մը սուրհանդակի շոգենաւներ նաւարկութիւնը կատարեցին առ առաւելն 15 օրուան մէջ : Առանց գուշակ լինելու, մարդ կարող է հաստատել թէ տասը տարիէն, օրը միջին հաշուով 500 մղոն ճամբայ ընող շոգենաւներ 12 օրի պիտ' իջեցնեն նաւարկութիւնն : Հաղորդակցութեանց այս դիւրութիւնք անհաշուելի համեմատութեամբ կ'աւելցնեն նաւորդներու թիւն : Այժմ Պուէնոս-Այրէս կ'ընդունի ամիսն 8 էն 9,000 զաղթական, մեծաւ մասամբ Խտալացի, եւ ոյց երկուքէն երեք հազարն առաջին և երկրորդ կարգի ուղեւորներ են : Գաղթականութեան յատուկ գործակալութիւն մը, կառավարութենէն քաջալերեալ, հոգ կը տանի զաղթականներուն որք մինչեւ որ գործ մը գտնեն՝ կրնան ածան զնով բնակիլ վարչութեան պանդոկներուն մէջ : Երկրին մէջ անչափ գործ կայ, որ քանի մ'օրէն զաղթականն իր փափաքած գործը կը գտնէ :

Թարգմ. Երուանդ Օսեան

ՏՐ. Բ. ԱՍԼԱՆ

(Շարունակելի)

ՆՈՐԱՎԷՊ

ՔՈՅՐ ԿԻՆՆ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ ԱՅՐՆ (*)

Գեղամ Լիզիին այս արցունքոտ, աղէկտուր և հոգեյոյց նամակն չե աւարտած, քանիցս շանձահար տենդահար, սրտի, մտքի հոգեվարքներու ճգնաժամեր մարսած էր: Աղջկան մի ոչ «ծնրադիր գրելու» և ոչ «բազկատարած պաղատելու» լեզուէն կը հասկնար: Բայց կը պատահին կենաց պատերազմներուն մէջ, զոյուծեան շէնքն մինչև իւր հիման վերջին բարն զղրղող այնպիսի հոգեսարսուռ և ջղաժունդ դէպքեր, ուր, Կրեստսի մանկան նման համրն իսկ լեզու կենէ: Սէրն՝ նսեմ ամպին ելքերալիր կողերուն մէջ թաղուած շանձն է. խաղաղ է երբ մնայ անշուք ու անհուպ. սակայն հպէ, շփէ քիչ մը զայն, և ահա ուժանակն կ'պայծի, կայծակն կորոտայ, կ'ամպահարէ, և չ'մարիր, մինչեւ չ'պառէ շամբուտն կամ անտառ մինչեւ ցվերջին մացառ:

Գեղամ նամակն հազիւ աւարտած, արդէն յուշկապարկին կրակէ շապիկն հագած, կ'զգար թէ սրտի հրդեհ մի զինքն կը տոչորէր, կը լափիլգէր, արեան տեղ հուր կ'խոխոջէր երակաց մէջ, հեւքէ աւելի բոց կարտաշնչէին շրթունքն: Մօտ էր հրուանդին բարձրայօն արտեւանք յանդունդն և գահավէժ ի Լիզի թռչուն թեւ մի լինել կանձկար: Ինք իւր վրայ փրած փշրուածի պէս անկաւ, մարեցաւ, կանգնիլ կը փորձէր, այլ ընդ վնայր, տունն ամբողջ զլխուն վերեւ, զոյուծիւնն ամբողջ, իւր մէջ, զոգ երկրաշարժէ մի խարխելու չափ կը տատանէր: Դրան յանկարծական բաղխիւն մի զԳեղամ իւր ցնորատանջ դանդաղանքէն և իւր անդամալոյծ վիճակէն այնպէս ընդոստ ի վեր վազցուց, որպէս երբեմն Յիսուսի ամենակարող ձայնն Մարթայի եղբօրը գերեզմա-

(*) Շարունակութիւն 1—2 թուէն:

նէն : Օթեւանին մանչն էր , որ ծնողքէն նոր հասած մէկ նամակն կը բերէր , հասցէն առ հօրեղբայրն . Գեղամ վարանումէ մը յետոյ , սմափսծ իւր ասլշուծենէն , առաւ նամակն և ճամբեց մանչն :

ՅԷ ԻՆՁ Կ'ԽՈՐՀԻ ՀԱՅՐ ՄԻ ՅԵՒՐՈՊԱ ՅՈՒՍՈՒՄՆ ՅՂԱՍՏ ՊԱՆԴՈՒԽՏ

ՈՐԴԻՈՅՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Սէրն որքան վեհերոտ և կասկածոտ կընէ զմարդ նոյնքան և խիզախ , և մինչեւ իսկ , ժպիրհ լինելու չափ , յանդուգն ու յանձնապաստան : Գեղամ՝ որ զաւանդն դաւանանքի չափ նուիրական և անբռնաբարելի ինչ հաւատացող մ'էր , ժտեցաւ քեռւոյն նամակն ափյափոյ բանալ և ընծեռնուլ յետագայ քստմնեցուցիչ տողերն :

«Սիրելի Տիկնեղբայր իմ Տիար Տիրան , շաբաթէ մի վեր , չարագուշակ և խօլական երազներ կը տեսնեմ զաւկիս վրայ . սիրտս փորս կը հատնի ընդշուտ հասկնալու համար թէ ինչպէս է Գեղամս , մի զուցէ անհանգիստ լինի , կամ դժբախտ դէպքերու դիպած : Մայրն յաճախ կուլայ , ամեն առաւօտ և երեկոյ եկեղեցի կերթայ , Աստուածածնայ պատկերին առջեւ մոմ կը վառէ , իւղ լնուլ կուտայ կանթեղին մէջ , մատաղներ կընէ ու կը խօստանայ «բազկատարած» և «ի ծունր» , կաղօթէ ժամերով , լարահառաչ որ Աստուած զինքըն անփորձ պահէ ամեն փորձանքէ : Քոյրն իւր եղբոր պատէն կախ պատկերին առջեւ ժամերով արձանացած՝ լալով զինքն ընդ շուտ տեսնել և կարօտն լնուլ կը բաղձայ : Յաճախ աստղերուն ու լուսնկային յառելով աչերն , սրտառուչ մրմունջով մի կը մնչէ , «Ո՛վ լուսաւորք երկնից , դո՛ւք հայլիներ եղեր և զիս եղբօրս ու եղբայրս ինձ ցցուցէք . . . : » 15 օրերէ հետէ , նամակն ստացած չենք : Արդարեւ կարդացի լրագրաց և Ձեր նամակաց մէջ զաւկիս գովեստն թէ 200 դատակցաց մէջ ինքն էր շահեր առաջին մրցանակը , և այն փափաք դպրոցաւարտէն յետոյ տարի մ'ալ Եւրոպա կուշտ

մը պըտըտել կը բաղձայ: Սակայն ես կարի կը խիթամ այդ պտոյտէն. մի գուցէ դպրոցի համեստ ու սահմանափակ վանդակէն՝ յանկարծ յընկերական անսահման մթնոլորտն թռած տեսն, աշխարհասէր մոլուծին, զբօսամոլ կիրք խամրեն իւր առաքինի ճրից ընդաբայս ընծիւղներ: Կը խիթամ, այո՛, այս պայմանաժամ, ինչպէս հեղ մ'ալ գրած եմ, կարճել չանա, անուշէ զինքն, շուտ վերադառնայ առ մեզ: Այս մասին ես ալ բանաւոր պատրուակներ կը հնարեմ, կաղաչեմ, սիրելի Տիրան, լաւ ուշ դիր, չապականիզաւկիս բարքն, Թէև վստահ եմ որ, շնորհիւ Քո և իւր ուղղախոհ կրթութեան, կը մնայ անապականելի, սակայն երբ միշտ աչքի առջեւ կը բերեմ այն տարաբախտ վախճանն շատ մ'երիտասարդաց, որք, յուսումն և այլեւայլ զբաղումն գնացին յԵւրոպա, և փոխանակ ոմանց պէս իւրացնելու միջավայրին քաղաքակրթութեան ընտիր բարիքն, աւելի հատան ի պղերգ չարիս մոլութեանց, կորուսին իսպառ իրենց ընտանեկան և հայրենական հարազատութիւնն և խորդացան: Ոմանք խառնագնաց և ցոփակեցաղ կեանք վարեցին, այլք օտարազգի աղջկանց հետ սէր տալով առնելով, իրենց հետ, նաեւ իրենց ընտանեաց կեանքն ալ, բաղղն ալ, պատին ալ վրայ տուին: Ոմանք ախտերով վարակուած, այլք սիրային խառնակութեանց մէջ մաշելով, իրենց կեանք, հասակի ծաղկին մէջ թողմեցաւ վաղաժարշամ: Ա՛հ, Եւրոպեան պանդըխտութեան մի կուռքն՝ իւր բազնոյն վրայ, յաճախ թանկագին զոհերովն պարարիլ կ'ախորժէ: Այս չարագուշակ մտածումներ կ'ահաբեկեն զիս: Գեղամիս մէն մի քայլերուն վրայ արծուերիբ աչքերով հսկէ: Երիտասարդ է, որքան և զգօնամիտ և ողջաբարոյ լինի, միշտ ենթակայ է պատրանաց, հրապուրանաց, շլացումի և զթումի: Ամենէ կիրթ ու փորձ երիտասարդի մի կամքն իսկ, եղեգի նման, դիւրակոր, ջրոյ պէս հոսանուտ կը լինի ստէպ, և ինքնին կ'առնու ձեւն անօթոյն, որ զինքն կ'ընդունի: Զաւակս, գեղե-

ցիկ և հանճարեղ է, բաւական մեծագումար հարստութեան մ'ալ ժառանգորդն, ունի այնպիսի ձիրքեր զոր Արեւմտեայք քան զԱրեւելցիս առաւելագոյնս զիտեն և կրնան գնահատել և ասով զինքն աւելի հրապուրել և զառածել : Ինքն թէեւ յոյժ պարկեշտաբարոյ, այլ հասակին բնածին ու քմածին յիմար փառասիրումներն կրնայ ունենալ. առանց զինքն յրմբոստութիւն զրգուելու, մեղմել, բարեխառնել ջանա : Սիրոյ խայծերէն ու կայծերէն զինքն իսպառ զգոյշ պահէ : Մի ներեր Գեղամին առանձինն ելլել ի պտոյտ կամ անխտիր յաճախել ամեն զինքն հրաւիրող ընկերութեանց և ընտանեաց մէջ, որքան ալ մոլութեան սերմերէ անխառն թուին նորա : Մոլութիւնք առասպելեալ Կիւսին նման, անհամար դէմք, զոյն և ձեւ կ'առնուն ու կը փոխեն : Իղձ է ինձ զի զաւակ իմ իւր նախահարց ջերմեռանդ և տոհմանուէր հոգին պահելով հանդերձ, լինի ուսեալ և քաղաքակիրթ, և չէ թէ անտարբեր աշխարհաքաղաքացի : Յաճախ տուր ընթեռնուլ, ուղեւորութեանց մէջ, տոհմային անցեալ ու ներկայ պատմագրութիւններն, հայկական հանդէսներ և ազգային օրաթերթերն, զորս կը յղեմ կանոնաւորապէս : Տուր հետեւիլ նմա, ուշիւ, իւր ազգին և ամեն երկրի կենաց հրահանգիչ երեւոյթներուն. թող վերծանէ նշանաւոր, նա մանաւանդ ժամանակակից՝ անցից եւ անձանց կենսագրութիւններն, երեւելի ուղեգիրներն : Յուշագրել տուր այլեւայլ երկիրներու, ընդ որս ունիք շրջել, օրէնադրական, կրթական, զիտական, արհեստական և այլ հանրօգուտ հաստատութեանց ծանօթագրութիւններ. թող ուսումնասիրել զուն գործէ ազգաց բարի բարքերն, հատընտիր սովորութիւններն, նոցա զարգացման միջոցներն, վերջապէս հանրագիտակ հմտութեամբ լսոյցեալ իմաստութիւն շտեմարանել նմա տալ հոգածէ որ, 'ի վերադարձին կարողանայ և զիտնայ ընտանեաց, ազգին և երկրին օգտաբեր ու պատուաբեր հանդիսանալ : Հեռի, հեռի պահէ զինքն վերծանումէն այն վիպա-

մատենից որք կը ջլատեն հոգեկան կորովն : Դպրոցն է որ կը նախապատրաստէ զմարդ, իսկ հատընտիր հեղինակաց ընթերցմունքն ու տարիներու փորձառութիւններն են որ կը կատարելագործեն զայն : Գիտութիւն մի, դաստիարակութիւն մի, որ ատել պիտի տայ ազգային կեանք, ազգային աւանդութիւն ու դաւանութիւն, տգիտութենէ աւելի աղիտաբեր կը համարիմ : Հանճար մի՝ որ ազգային խիղճ չունի, ժանտախտ մ'է որ կ'սրածէ զընկերութիւն : Հայու զաւակ մի՝ որ քան զօտարն՝ աւելի չսիրեր զիր ազգ, արեւ տեսնելու անարժան է : Դաշոյն մի խրած պիտի լինիս յիմ սիրտ, եթէ ոչ միայն իմանամ այլ կասկածիմ իսկ թէ, զաւակս քայլ մի ի զառաւանս է զակատած, կամ հիւլէ մի առողջութիւն վատնուած՝ իւր առեղծազնէ կայտառութենէն զայնակղելի ընթացքով մի : Եթէ ունիմ մտահոգութիւն մ'ալ որ զիս կը կրծէ, այն ալ սա է թէ՛ մի զուցէ պչրուհիներու սիրագրգիւ ձեւերէն, յանկուցիչ հրապոյրներէն հմայուի : Դոքա օտարութեան մէջ անփորձ երիտասարդի մի մէն մի քայլից ներքեւ լարուած դարան, պեղուած խորխորատներ են : Ա՛հ, երբ կը մտածեմ թէ՛ Գեղամա ամէն բուսէ պիտի անցնի այդ թագուցեալ վիրաւորներէն ու դարանակուլ կըրններէն, իւր կուրծքին տակ իմ սիրտս է որ կը դողայ : Առ այս՝ բոլոր խորագիտութիւնդ խորամանկութեան վերածելու չափ ի կիր արկ : Յաճախ երիտասարդ մի՝ որ ալ կը թեւակոխէ քաճամէի սեմոց վրայ, կնոջ մի, աղջկան մի աչքէն ժպիտ մ'աւելի քաղելու, նոցա հետ՝ բառ մ'աւելի շաղակրատելու համար, ամէն ինչ կը մոռնայ և կը մոլորի : Մոլորման այս զառիվայրն՝ անգունդն ունի միակ վերջ : Զգուշացուր նա մանաւանդ, օրիորդաց կամ Տիկնանց հետ, Թըղթակցելէ, սրտակցելէ : Պանդխտին համար՝ կնոջ կամ օրիորդի մը բերնէն կամ զրչէն ինկած մէն մի բառ կը լինի կայծն, որով կ'սկսի հրդեհն : Աղջկան կամ կնոջ մի սիրատող հրաւէրն, կաթիլ մի արցունքն, մի աղու նայուածքն,

սիրուն ժպիտն, հրապուրելի ձեւն, հրազառ մէկ անն կամ աղեկտուր մէկ վնասն՝ անփորձ ու անչափահաս երիտաւար-դին սիրտն ալ, հոգին ալ, կեանքն ալ թէ իրմէն թէ ծնող-քէն, թէ ազգէն միանգամայն կը խլեն : Վերջին պատուէրս լինի Բեզ, Գեղամիս ականջին օղ ընելու չափ յեղյեղեւ միշտ թէ ԱՄԷՆ ԿՆՈՋ ՄԷՋ ՄԱՅՐ ՄԻ, ԵՒ ԱՄԷՆ ՕՐԻՈՐԴԻ ՄԷՋ ՔՈՅՐ ՄԻ ԵՒԵԹ ՆԿԱՏԵ :

Չաւակիս աչերն կը համբուրեմ, ձեռքերդ կը թոթուեմ :

Չեր զալստեան միշտ անձկայրեաց

Բեռայրդ ԹՈՐԳՈՄ

ԳԵՂԱՄԱՑ ՅՈՒՍԱՆԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆԷԾՔ ԵՒՐՈՊԱ

Գեղամ, որ կենաց նաւարկութեան մէջ, դեռ այնքան դիմամարտ կրից փոթորիկներուն ծանակն եղած չէր, հօրը նամակէն այնքան սարսուռաց, նորա կշտամբակի խօսքերէն ինքզինքն այնքան կարեւոր զգաց որ փոքր մի եւս և ահա, նամակին աւարտին հետ, իր կեանքն ալ պիտի աւարտէր, կրծէն տիգահօտ եղնկի մի կամ սրտէն նետահար տատրակի մի նման : Թուէր իրեն թէ թղթի կտոր մի չէ որ կը խօսի, այլ հայրն ինքն իսկ է, որ դէմյանդիման արձանացած, աչօք բացօք կը տեսնէ իւր վիճակ, մերկութեան մէջ կը տաստկակոծէ զինքն որ կը դրծէ հայրենաւանդ սկրզբանց հանգանակին. և կ'մերժէ զայն ուրացող զաւակն : «Ա՛հ կը գոչէր լաւհառաչ, իրօք ճշմարտութիւն մ'է թէ հայրերն, երկրի վերայ, Աստուծոյ փոխանորդներ են, որք իրենց բացակայութեան մէջ իսկ, Աստուծոյ ներկայութեան պէս, ամէն բան կը տեսնեն : Ներէ, Հայր, չեմ գծիր : Ա՛խ մայր իմ, ձեռք կը վառես, իւղ կը շնուս, ծնրայիր կ'աղօթես կ'արսատես եղեր Գեղամիդ կարօտեմ, նիստիս քան իմ քան իմ, աստուծոյ աչքը փոխ առնուլ կը ցանկաս պանդխտ եղբորդ երեսն տեսնելու համար : Ո՛հ, Աստուած իմ, ինչ ընեմ : Երկու նամակ, երկու սուր, ատունց որուն կուրծք և

որոնն կռնակ դարձնեմ : Աստուած իմ, ինչ ընեմ, ինչպէս բաժնեմ սիրտս ու սէրս.» ըսելով յուսահատ մեղամաղձոտութիւն մի կը գալարէր աղիքն ու կը գելուր բարբառն շրթանց վրայ : Ծնողք և սիրուհի տարբեր սիրոյ արցունքներով՝ զինքն կը համոզեն, զինքն զրկաբաց ու բազկատարած առ ինքեանս կը կոչեն : Ծնողքն հեռի, Լիզին մօտ : Առ ճիւղանէ վաղվադէ : Իմաստութեան գրոց հեղինակին նման, ամբարիշտ յուսահատութեամբ մի խելայեղ, աղաղակեց Գեղամ, «Անիծեալ լինիս, ճ պանդխտութիւն, որ հեռաւորութեանդ հետ նժդեհին սիրտն ալ կը հեռացնես, որ երեւոյթներուդ հետ միտքն ալ կը փոփոխես : Ա՛խ, անիծեալ լինիս, Ե՛րուպա. բեզ թող մնան և քո լոյսեր, քո դըպրոցներ, քո դրախտներ, որք բարւոյն, գիտութեան վարդապետ լինելու փոխան՝ չարին փորձութեան ոստան կը լինին : Եւ աւելի զո՛հ, աւելի երջանիկ, աւելի անմեղ ու իմաստուն էի իմ վարպետունւոյ նախակրթարանի և իմ Հայրենի բոյնին մէջ քան քո համալսարաններու և լիկէոններու մէջ. ո՛չ ապաքէն լեզուագիտութիւն ունէի. կը վերծանէի, կը գտնէի ու կ'ուսնէի զբեզ քո հեղինակաց մէջ : Մամուլն ու հրատարակութիւն տիեզերական համալսարան ու աշխարհաքաղաքացի Ակադեմիա են, որք մեզ աւելի բազմագունեան և աւելի բիւրաբերան կ'ուսուցանեն, քան քո համալսարանական ուսուցիչներ : Ամէն օր, գետ առ գետ, հեղեղ առ հեղեղ կը տարածին, հեռագրի չափ արագ եւ մթնոլորտի չափ ընդարձակ, ի սփիւռս, ի յետին ծերպն ու ծմակ տիեզերաց, լուսաւորեալ աշխարհներու քաղաքակրթութեան հոսանքն : Եւ ինչ երջանիկ կեանք ու ապագայ պատրաստեցիր ինձ : Ահա վեց տարիներ, ոգի ի բռին աշխատեցայ, պսակաւոր եղէ, վեց տարուան մէջ, հայրս 1600 ոսկի սպառեց իմ համար, ինչ օգուտ տեսի, քանի որ այսօր, այս պահուս, կը հանես ինձ դէմ օտարոտի և զիս իմ հարց և նախահարց Եղեմէն վտարելու դարանամուտ օրիորդ

մ' ի վարձ իմ վեց ամերու նիւթական և բարոյական այն-
քան քրտնաջան վաստակոց, և, հօրս գրածին պէս, զիս թէ
ինձմէ և թէ ծնողքէս, թէ հայրենիքէս թէ Ազգէս փրցնել,
խլել կ'սպառնաս: Ետ առ լոյսերդ, և ետ տուր ինձ հչ թէ
ստակս այլ անմեղուծիւնս, երջանկուծիւնս, և սրտիս ու
հոգւոյս անդորրն:

ԱՆԱԿՆՈՒՆԵԼԻՆ

Գեղամ, նման այնմ, ոյր ոտն ուժգնապէս կ'ընդհարի
քարի մի, և կ'արիւնի, կամ ոյր ձեռքէն թանկագին անօթ
մի կ'անկանի, կը փշրի, և փոխան զանգատելու իւր ան-
զգուշութենէն, իւր ցրուամտութենէն, կ'սկսի զանգատիլ քա-
րին կամ անօթոյն դէմ, և երբեմն կը նստի, կուլայ, ման-
կան կամ կնոջ պէս, ինքն ալ սկսած էր այսպէս զանգատիլ
ու ողբալ: Ապա հեղ մը մօրն ու հեղ մը Լիզիի նամակաց
վրայ նետելով աչքն և չ'կարենալով գտնել մեղամաղձոտ յուզ-
մանց ծովուն վրայ անդորր հանգրուան մի, տենդատանջ
զլուխն ափերուն մէջ առած ընկղմեցաւ Թիկնաթուռին ի զիրկ:
Ծանրաթաղիծ վշտաց թմբիրն հագիւ մրափով մի փակած էր
իւր խոնջ ու նամէտ արտեւանունքն, երբ յանկարծ, դրան
տարաժամ բախիւն մի զինքն ընդոստ զարթոյց ու խռովեց.
Քեռին էր անշուշտ: Լքեալ վրան զլուխն շտկեց շտկուտեց,
ցիր ցան նամակներն տեղաւորեց, բացաւ դուռն: Ի՛նչ տես-
նէ, միջին դարու ասպետի մը շքեղ կերպարանօք ծպտեալ
մի ոք, արձանացած սեմին վրայ: Այս տարաժամ և արտա-
սովոր կերպարան իւր չարագուշակ տպաւորութիւն անմի-
ջապէս ներգործեց Գեղամայ, որ կասկածելով թէ մի նոր մե-
նամարտի հրաւիրակ կամ այլ եղեռնագործ ոք կը թագու-
ցանէ ծպտեալն յինքեան, աճապարեց ձեռքն պատէն կախ
զինուցն երկնցուց սրտատրոփ: Անծանօթն իսկոյն ձեռքէն
տոմս մի սողացուց նետեց Գեղամայ գրասեղանին վրայ,

ուր նետուեցան նաեւ Գեղամայ աչքերն, փայլակի պէս: Քստմնափուշ դողում մի կալաւ զինքն, կարդարով տոմսին վրայ սա ծաղկենկար և ոսկետառ գրուած: «Զօրավար կոմ. Պ. պատիւ ունի կրկին հրաւիրել զ Տ. Գեղամ, առանց որոյ ներկայութեան աղջիկս չ'հաճիր ճշ միայն մասնակցիլ պարահանդիսին այլ և չ'ներեր նորա սկսումն իսկ: »

Լ Ի Զ Ի Ն

Գեղամ անծանօթին խորհրդաթաքուն կերպարանքէն հետզհետէ տազնաւելով և երեւակայելով ի նմա մերթ իւր քեռին, մերթ իւր հայրն, և մերթ զայլ որ յընկերացն, սրտառուջ շեշտով մի կերկերաձայն կը պաղատէր որ յայտնէ, մատնէ անծանօթն իւր անձ: Սա միջնադարեան միջկատակ լեզուով կ'հասկցնէ որ՝ եթէ խոստանայտոմսին անձամբ պատասխանել և երթալ ի պարահանդէս, ինքն ալ կ'քողամերկի: Փիթ տատամուռնէ յետոյ, կը խոստանայ Գեղամ, և ի նշան իւր անդրժեղի ուխտին, երիցս կը համբուրէ տոմսն: Անծանօթն ցնցուն ցնծմամբ զխումբ շնորհակալ լինելու ձեւ մը կընէ, և իսկոյն ասպետեան հագուստի կեղեկն կը թօթուէ վրայէն: Ո՛վ անակնկալ էակին: Եւ ահա, նման վարդին՝ որ զիշերայն կոկոնէն՝ ոսկեփունջ այգուն հետ, ի ծայր ծղօտին ծլած գեղափնթիթ, կը շողայ, կ'նծնայ ցօղաթուրմ և զոհարաւառ, կամ նման վարդամատին որ ի ցելուլ թուխ ամպոյն, կ'ծագի ճառագայթաւետ, Լիզին դուրս կը ցոլայ նոճեհասակ ու բոցաւառ, պերճաշուք քան թագունի՝ ի հանդէս պալատան, պճնախայլ՝ քան նոր հարս որ դեռ առագաստի շուշանաց մէջ շղարշաքող, երկնագեղ՝ քան դիցունի որ տարագիր: Աստեղաքիթ ծաւի աչերն լի խնդի նշոյլներով, վնա խանդի հրատովն լուսնկայ ճակատն՝ զոհարալեռ աստղերով ընդելուզած, սիրաւետ ժպիտն իւր շրթանց վերայ, շողուն, որպէս ոսկին՝ յափունս Ուփիւռայ, յակինթ օդերն ականջէն կախ, որպէս Արուսեկի ցօղաշիթն վարդի. թերթէն կամ

սիրոյ արցունքի մարգարիտն՝ գեղեցկի մ'արեւաշող արտեանունքէն. լուսաթել յօնքերն, ազուալուր աղեղին մէջ՝ անպէս որպէս Երոտի նետերն՝ ի կապարճ Աստղկան: Գիրգ ու կլոր այտերն՝ զոր խոնջն քրտանց միւռոնով ցօղածուրմած էր երկիւղի դողէն ու շիկնումի շառագունանքէն, կը վառէին նման Արմեն խնծորներուն, զոր դեղին ու կարմիր՝ զիրկ ընդ խառն կը շպարեն: Պերճուռոյց կուրծքն զոր ազամանդեայ շուշան մի զմխտեայ սիրա մի կը ցոլացնէին, կը տրոփէր, Ամագունի մի լարած աղեղէն թռելու մօտ նետի մը պէս, լանջքէն դուրս նետուելու չափ ուժգին: Լուսածղի դաստակներն կ'շարունակէին գեղաշխտակ ու գեղափունջ մաստանց ճառագայթներն, նման փողփողինէջ շողերուն, որք կը շարունակէն զաստղն, յերկնէն յերկիր: Մարգարտայեռ քառամանեակ մի կը բոլորէր իւր կամնորակ պարանոց, որպէս բակըն շուրջ զլուսնիւ կամ զինչ լուսանարօտ փառապատկն՝ «օռէօր» շաւրջ զզխտով սրբունւոյ մի. իւր դեղձան վարսից մի մասն՝ հիւսած ի գոռու զանգուրս, լքած թափած էր ճառագայթաձև, սրբատաշ ճակտին պաղպաղուն մածկին վրայ ցիրցան: Միւս մասն, հիւսած ի զիսակ լուսածոպ, կը քողէր կճեայ ուն փողփողինէջ ու ալեծածան կը սողար, կը հոսէր նրբոլոր նոճեաց թէկն ի վայր մինչեւ մէջքն այն ալանական զոր, «Արտաշէս, արկեալ զշիկափոկ պարանն, շատ ցաւեցոյց», կ'աւանդեն Գողթան երգիչք իրենց բամբուամբքն ու փանդումբք: Շնորհագեղ զխիկն, զոր կարափի նման, նոր ցողուած ջրով, պչրունւոյ պէս Յիսուսի ոտքը թափուած նարդոտովն օծած էր բուրաւէտ, և որ, մօրն ծնկէն ու հօրն ափէն զատ, ուրիշ բարձ ունեցած չէր, կը հակէր, փաղաքուշ նազանօք մի, դէպի Գեղամ, որպէս վարսագեղ ու արտասուածոր ուռնին, դէպի լճակն ակնավճիտ զոր կը հովանաւորէ: Կոյս չնաշխարհիկ, զոյր ալ աւելի գեղատիպն կը տեսներ էր երբեմն և մի այլ նժդեհ արմէն, հովերական կը լիմայի մի ներքեւ, «տէներ»ի մի բարձանց վերայ, հանդէպ

աստեղատանց, լուսնոյ ճաճանչներն ըրած ճրագ գիշերավառ, ընթեռնելով Քերթողի մի ոսկեմատենին մէջ՝ սրտի բանաստեղծութիւնն, և իմաստասիրի մի գրոց մէջ՝ հոգւոյն փիլիսոփայութիւնն. ում ոսկեմիրզն ու մշտադալար նարնջենւոյ մի ներքեւ, վերջին առէնն արտասանած, և պանդխտութեան մախաղն թօթուած ցուպն փշրած մեկնած էր անմեկին խանդաղատանաց յիշատակաւ մի մշտակէզ: Լիզիին ծաղկաբոյր զուխն, զոր թէև սպառագէն Ամազոնի մը զարգմանսկէն, նախարարագուն բամբջի մը վարսակալէն աւելի, և կայսրուհւոյ մի թագին չափ, զոհարեայ վսեմանարօտ պճնիւք և յսկնթեայ ակնախտիղ ճեղինակովն ճոխսպանծ մի արտախոյր կը պսակէր. և տակայն՝ սեւ ծովուն չափ ալ ալեկոծ, և դմնիկէն աւելի փշալից էր և ըղեղն այնքան բորբոքած՝ որ եռացող հրաբուխէ մը պոռթկացող լավաին պէս ճակտէն դուրս ժայթքերու չափ տենդատագնապ:

Գեղամ, այս բոցէ, խուռկէ, ծաղկէ, ճաճանչէ շաղուած վեհափառ գեղոյ անտկնկալ պատկերին հանդէպ, յանկարծ երկրէն յերկինք թռածի թէ երկնքէն յերկիր նետուածի պէս ապշահար, զողահար, միայնակ շարժումն՝ զոր կրցաւ ընել և միայնակ պատասխանին զոր զօրեց տալ, այն եղեւ որ՝ նետեց ինքզինքն Լիզիին գիրկն և մրնջեց. «Ներեցէք օրիորդ», և քիչ մի ուշաբերելով գոչեց, ախ, Լիզի կըհետևիմ քեզ, Լիզի, ոչ միայն մինչեւ դէպ յայն սետմ մառախլապատ, ոյր ճակտէն, անմահն Տանգէ իւր երկնային կատակերգութեան մէջ մահկանացուաց ամեն յոյսեր քերծուած, քերթուած կը նկարագրէ և կորուսեալ դրախտի Հոմերն՝ ստամբակ հրեշտակապետին պէս, կը գոչէ, լաւ է ինձ լինել ազատ ի դժոխս քան գերի յերկինս: Լիզի, նման դիցունւոյն ոյր ծանրացասումն լիայագուրդ կ'ողորբուի 'ի գուժ զորովոյ կը խանդաղատի, տեսնելով քառութեան նոխազն՝ զորկորայն ածեալ և ընդ քայլ եկեալ ցոտս բագնւոյն իւր՝ յողջակէզ, զահալէմ իմն յերկիր կըխոնարհի դողդոջուն ողջագուրանօք մի կ'ընդ-

գրկէ զԳեղամ, վեր կ'առնու զայն: Եւ թևախառն ու արտասուախառն պտոյտն՝ անբարբառ, կ'սկսի, սենեկին շուրջն զիշերուան մէջ, ժամացոյցի զրդման չափ լսելի՝ բարախմամբ տրոփուն լանջիւր:

Չորս չոր պատերն և զիշերոյն ուրուատիպ ու լռինագեղ ստուերք ևեթ կարեն զիտել թէ ինչեր հծծեցին նոքա, որբան ներշնչուն խօսքեր, համոզուն փաստեր, պերճախօս լեզուներ հեղին, որպիսի ոսկեթև անուրջներ. օրօրեցին և վարեցին նոցա կոյս հոգիներ Եղեմէ յեղեմ, միայն սա յայտնի է թէ կէս զիշերէն 2 ու կէս ժամ առաջ, Գեղամ և Լիզի, Պ. Չորս-վարին ապարանաց փառահեղ սրահին մէջ միւս հրաւիրելոց պէս կը պարէին, և Գեղամ լուսնալէ ժամ մ'առաջ վերադարձած, միայնակ իւր սենեկին մէջ կը նիրհէր խաղաղանինջ: Սակայն այն նամակ՝ զոր պարահանդիսէն վերադարձին գրած է Գեղամ, և քնատուծեան առթիւ մոռցեր թողեր է, անշգուշութեամբ, իւր գրասեղանին վերայ, յուշիկ մի բանանք դուռն, առանց արթնցունելու և զաղտուկ մ'առնունք ընթեռնունք զայն: Պատճէնն աստ զետեղելու համարձակութիւն իմ՝ հաւատարմութեան ընդդէմ թող չը նկատուի:

Ա. ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

Առբն միոջ էին որդիք երկոքին
Եւ երկոքին կէին կենցաղ անմեկին,
Մին ի նոցունց ասէ ցնայրն, տուր աղէ,
Բաժին՝ որ ինչ յընչիցդ առ իս ելանէ:
Զ՝ ինձ անմարք է բնակել ընդ քեզ ընդ յարկաւ
Խիս եմ օրէնդ, եւ պատուիրանք քո անբաւ,
Ազատ ի կամբս կեալ տոցս է վայել,
Թողում զքեզ ոչ եւս կարես հրամայել:

Հայր դու գոյով, ճ զեզ կացոյց ինձ իշխան,
 Քայլիցս բնդէր լինիս կրնիմն եւ խափան.
 Արսասունեաց հայրն արկեալ քախանձ եւ բողոք,
 Ոչ բանքն ըզնա եւ ողբն ածին ի յողոք :
 Եւ յես ոչինչ բազում աւուրց առեալ զայն
 Յերկիր օտար չոգաւ խնդրել ապաստան,
 Եւ ի գրգանքս զակասեալ գարեելիս,
 Կորոյս անդէն վաղ զոր ունէրն ըզբարիս :
 Իսկ մինչ սասիկ պատահէ սով յաշխարհին
 Շրջէր ի մոյր դուռն ի դրանէ ողբազին.
 Դժնեալ ձգեալ ըզկեանս լալեաց ի յորդոր,
 Յաշխարհածուփ ալեաց խռովէր անանդորր :
 Ի յաղիսից աստի ըզգաց նա անձին,
 Երբայց հապան, ասէ, յերկիր հայրենին,
 Կեամ մեծաւոր, չիք իմ հանգիստ աս եւ դիւր,
 Գտից ըզհայր իմ, փառեցայց ի նամբոյր :
 Շաս իսկ լուծի ըզվրէժ յանցից ասս իմոց,
 Պաշարեցին գիս խորք եւ վիհն անդնդոց,
 Բազկասարած արկից ալեքս այսպիսի,
 Հնայ իմ, մեղան յերկինս եւ քո առաջի :
 Եւ նոյն ժամայն անկաւ անդէն ի յուղին
 Դառնալ ի տուն, դիմել ի գիրկքս ծնողին,
 Առնուլ զանձամբ ըզպատմունանքն չըմնալ՝
 Զոր մերկացաւ մեղօք իսպառ ճիւղաւ :
 Եւ Հօրն՝ իբրեւ ետես զորդին ի բացէ,
 Յուզեցան գուրբ, յոգւոց եհան ի սրէ,
 Եւ երագեալ զընթացս առ նա հաս իսկոյն,
 Եւ հեղ զորդւովն անձկակարօս զանձն ողջոյն :
 Իսկ չիշխելով զաչս ամբառնալ յօգս ի վեր,
 Խիղբս ըզծնգովք Հօրն անդ Որդին արկանէր,
 Եւ ի համբոյր միմեանց եկեալ ի գորով,
 Զոյրեցան ի սէր սրիւ բոլորով :

ՍՈՓԻ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆ

Քարբեղ

ԱՍՏԵՂԱԴԻՏԱԿԱՆ

ԲՆԱԿԻՉՔ ՇՐԱՏ ՄՈԼՈՐԱԿԻՆ

Մերթ ընդ մերթ, կը նշմարեմք երկնակամարին վրայ համաստեղութեանց մէջ, ըստ բաւականի մեծ աստղ մը, կարմըրկեկ եւ անոխայլ որոյ Հրատ մոլորակ լինելը դիւրաւ կը ճանաչեն զերկինս դիտելու վարժ ամէն աչեր: Բազմաթիւ ամիսներ, նա մեր գլխուն վերեւ կը մնայ, եւ ապա կը հեռանայ եւ այսպէս երկու տարին մի անգամ կ'այցելէ, 1884 (Յունուար-Յունիս) 1886 (Փետրուար-Յուլիս), 1888 (Մարտ-Օգոստոս) եւ այլն: Իւր լոյսն կարմիր է, վառ բոցի մը նման եւ հուտայ մեզ հոյ գաղափարն: Ինչ վիճակի մէջ որ կը տեսնենք զինք այսօր, նոյն դիրքն ունէր նա մեր նախահարց ժամանակ: Հնոց եւ արդի ժամանակաց մէջ կը ներկայանայ մեզ իբր անձնաւորութիւնն սլատերազմի չաստուածոյն: Մարդիկ միշտ ջանացած են ներողամիտ գտնուիլ իւրեանց կրից՝ վերագրելով ամէն դատապարտելի գործ հրէշի մը կամ վերին աստուածութեան մը աղիտարեր ազդեցութեան եւ Հրատ իւր մոլորակային շրջանին մէջ այս դերը կատարած է նախագահելով ճակատամարտից: Մարաթոնի դաշտին վրայ, Կիմերիացւոց կոտորածին ժամանակ, Թէրմոպլէի մահաստուեր կիրճին մէջ, դատապարտուած է նա, մինչդեռ մարդն իւր անձին թշնամին է եւ անմեղ մոլորակն կը սաւառնի անհունութեան մէջ առանց տարակուսելու իւր վերայ եղած դատապարտութեանց մասին:

Սոյն մոլորակն ինքն իւր վերայ կը դառնայ քսան եւ չորս ժամու, երեսուն եւ եօթն վայրկեանի եւ քսան երեք երկվայրկեանի մէջ: Տուընջեան եւ գիշերայ տեւողութիւնն գրեթէ միեւնոյնն է Հրատին եւ Երկրի վրայ: Տարօրինակ չէ՞ միթէ, երբ կը տեսնեմք որ սոյն տեւողութիւնն միեւնոյնն է փայլածու, Աստղիկ, Երկիր եւ Հրատ չորս մոլորակաց համար եւս:

Չեմք գիտեր սոյն նմանողութեան պատճառն: Հրատի

տարին գրեթէ մեր տարւոյն երկու անգամն է, քանի որ իւր բնակիչք տարին 669 օր կը հաշուեն: Աւուրց յաջորդութիւնն, արեգական եւ աստեղաց ելքն ու մուտն, ժամուց արագ եւ յամր կերպիւ սահիլն, ըստ հոգւոյն վիճակին, աշխատութեանց, ուրախութեանց կամ տառապանաց տեսակէտով, ի մի բան, կենաց տուօրեայ ընթացքն եւ իրաց սովորական դիրքն գրեթէ միեւնոյն պայմաններուն ներքեւ կածին Հրատին եւ Երկրիս մէջ:

Սոյն դրացի երկիրն մերինին մանրանկարն է. տրամագիծն 1700 մղոն է, չրջագիծն՝ 5,375, մակերեսն երկրիս մակերեսին 27 հարիւրերորդն եւ իւր ծաւալն մերինին 16 հարիւրերորդն է: Ծաւալով 6 անգամ փոքր լինելով առաւել քան մեր երկիրն, Հրատ կը թուի լինել 7 $\frac{1}{2}$ անգամ առաւել խոշոր քան զՂուսինն եւ երեք անգամ առաւել մեծ քան Փայլածու: Սոյն գունտն կը կշռէ 9 $\frac{1}{2}$ անգամ նուազ քան զԵրկիրն: Իւր մթերաց խտութիւնն շատ աւելի տկար է քան Երկիրին եւ իւր մակերեսին վրայ գտնուող առարկայից ծանրութիւնն չգերազանցեր Երկրիս մակերեսին վերայ գոյութիւն ունեցող առարկայներուն ծանրութեան մէկ երրորդն: Ծանրութեան տեսակէտով, ութն մոլորակաց ամենէն տկարն է: Երկրիս վրայ 70 քիլօկրամ կշռող մարդ մը Հրատի վերայ 27 քիլօկրամ հազիւ կրնայ ծանրութիւն ունենալ:

Երկու դարերէ ի վեր, մեր երկրէն չարունակ կը դիտեմք Հրատի օդերեւուծաբանութեան գլխաւոր իրողութիւններն, ուսկից ներկայ կը գտնուիմք բեւեռային սառւոյցներուն կազմութեան, ձիւնոց հալման եւ անկման, բարեխառնութեան այլեւայլ վիճակաց, անձրեւոց, փոթորկաց, գեղեցիկ աւուրց վերադարձին, ի մի բան եղանակին ամէն տեսակ փոփոխութեանց: Վերոյիշեալ իրողութեանց յաջորդութիւնն այսօր այնքան լաւ ճշգրտած է որ աստեղագէտք կրնան կանխաւ գուշակել բեւեռային ձիւնոց դիրքն, մեծութիւնն ու ձեւն, ինչպէս եւ մթնոլորտին պայծառ կամ ձիւնաբեր հաւանական վիճակն: Հրատ մոլորակին վրայ բաւական մեծ թուով աշխարհագրական ծանօթութիւններ քաղուած են, որոց յենելով աստեղագիտութիւնը օր մը պիտի կարենայ ինչ ինչ մթին կէտեր լուսաւորել:

Ե՞րբ պիտի նշմարեմք այս դրացի աշխարհին մեծ քաղաքներն . . . Սկեպտիկեանք՝ կը ժպտին այնպէս ինչպէս կը ժպտէին կոպերնիկեան եւ Ֆրլթընեան տաճարաց վերայ : Բայց նա՞ որ կը վստահի անյողդողդ կամօք Յառաջդիմութեան , չը պիտի յուսահատի երբէք սպասելով անհամբեր տեսաբանական գործեաց կատարելութեան : Արդէն այսօր Հրատի աշխարհագրութիւնն մեր երկրին աշխարհագրութեան նման եւ գրեթէ անկից աւելի մեծ ապահովութեամբ մը կրնայ գծուիլ :

Ըստ ամենազգի վկայութեանց , Հրատի բեւեռային սառույցներն , ծովերն եւ ամպերն մերինին համանման են եւ այդ աշխարհագրութեան ուսումնասիրութիւնն մերինին նման կրնայ մշակուիլ : Սակայն հարկ չէ անմիջապէս հետեւցնել այս ամէն երեւոյթներէն՝ մի բացարձակ նմանողութիւն երկու մոլորակաց օգերեւութաբանական եւ աշխարհագրական դրութեանց միջեւ : Մեր երկրագնացները մասն ջրով ծածկուած է , մեր ընդարձակագոյն երկիրներն , լաւագոյնս բսկով , կղզիներ են միայն : Լայնածաւալ Ատլանտեանն , անհուն ինքնազականն մեծագոյն տեղ մը գրաւած են , մինչդեռ Հրատի վերայ այնպէս չէ , առաւել ցամաք կայ քան ծով , եւ վերջինք ճշմարիտ միջերկրականներ են միայն , յիշեցնելով մեզ Մանչի ծովն ու Ադրիականն :

Մի այլ իրողութիւն արժանի ուշադրութեան : Հրատի ծովերն խոտութեան տեսակէտով գեղեցիկ զանազանութիւններ կը ներկայացնեն մեզ . հասարակածին կողմերն բեւեռային կողմերէն առաւել թխագոյն են : Ի՞նչ է այս տարբերութեան էական պատճառն : Թերեւս խորութիւնն լինի : Երբ օդաչու ուղեւորներն ծովին կամ լճի մը , եւ կամ լայն գետի մը վերեւ օդապարկով բարձրանան , ջրոյն պայծառ եւ լուսաթափանց եղած միջոցին , պիտի տեսնեն յատակն , երբեմն այնքան յստակ որ ջուրն անյայտացեալ պիտի թուի լինել : Յեղերս ծովուն , մարդ զիւրաւ կ'որոշէ 15 մէթր խորութեամբ յատակն : Սոյն ենթադրութեամբ , Հրատ մոլորակին ծովերն Զուխալըզէի ծոցին նման , մի քանի մէթր խորութիւն պարտին ունենալ :

Յամաքներն դեղին են , ինչ որ կրնայ լինել մոլորակին

գոյնը: Աւասիկ էական եւ բաւական տարօրինակ յատկութիւն մը որմէ զուրկ է մեր երկիրն որ ծածկուած է համակ դալարեօք, մինչդեռ Հրատ մոլորակին մէջ արմտեաց, մարացորենի, գարիի դաշտօրէից նման երկիրներն դեղնագոյն են:

Բաց աստի, դժուարին չէ տեսնել Հրատի վերայ մեր գիւղանկարաց հանգոյն տեսարաններ, կարկաչող աղբերակներ, դաշտերն ոռոգող գետեր, ձորերու խորն գահավիժող ջրվէժներ, ահա այս է դրացի մոլորակին ընդհանուր բնախօսութիւնն: Մթնոլորտն որ կը չըջապատէ զայն, ջուրք որ կը ջրեն եւ արգասաւոր կը գործեն զայն, արեգական ճառագայթք որք կը ջեռուցանեն եւ կը լուսաւորեն, այս ամէնն կուտան նմա կեանք մը ստեղծելու էական տարրերն: Այսուհետեւ Հրատ մոլորակն պէտք չէ որ ներկայանայ մեզ միջոցին մէջ թաւալող գունտ մը, անշարժ, անբերրի եւ անկենդան: Պարտիմք տեսնել ի նմա կենդանի աշխարհ մը զարդարեալ գեղանկարներով՝ նման այն տեսարանաց որք կը հրապուրեն զմեզ երկրային բնութեան մէջ. . . Նոր աշխարհ մը որոյ վերայ ամբողջ մարդկային ցեղ մը կը բնակի այժմ, կը գործէ, կը խորհի մեզ նման, անտարակոյս, բնութեան մեծամեծ եւ խորհրդաւոր խնդրոց վերայ: Ո՛րքան հետաքրքրական պիտի լինէր եթէ կարենայինք ուղեւորութիւն մ'ընել մինչ ցայդ աշխարհն:

Մ. Գ. ՄՈՁԵԱՆ

Յ. Գ. Հրատ մոլորակին վերայ գրուած սոյն յօդուածն քաղեցինք Քամիլ Ֆլամմառիոնի մէկ գեղեցիկ գործէն, զոր մաս առ մաս հրատարակութեան տուած է մեծ աստեղագէտն La lecture անուն ֆրանսերէն կիսամսեայ հաւաքածոյին մէջ, որ գեղեցիկ ամփոփում մ'է ժամանակակից տաղանդներու արգասեաց:

ՆՈՅՆ

ՅՈՒՆՍԵՐԷՆ ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Տէր

Կը փութամ առկեալ մասուցանել Ձեր Մեծապատուութեան « Հիմնական նոր եղանակ ֆրանսերէն շարադրութեան »

անուն գործոյս Բ. Տարին, որոյ Ա. Ինն արդէն պատիւ ունեցած եմ մատուցանել երկու տարի յառաջ: Փառք մեծ պիտի լինէր ինձ ապաւեն, մեծանուն Տէր, եթէ բարեհաճէիք սոյն գործն Ձեր ուշադրութեան առարկայ ընել եւ հրատարակել քննադատական մը երկասիրութեանս վրայ, ինքնին անցեան արդարեւ, այլ թերեւս ոչ զուրկ բոլորովին արժանիքէ, այն նկատողութեամբ թէ յառաջդիմասէր ուսուցչի մը առաջին հզանց յայտարարն է այն, զիրացնելու համար Ֆրանսերէնի ուսումն Հայ մանկւոյն:

Մնամ

1888 Մայիս 22

Իսկիւստ

Նրախագիտութեամբ եւ յարգանքով

ՅՈՎՀ. Թ. ՀԻՆՏԼԵԱՆ

Հրատարակեցինք այս նամակն, որովհետեւ, թէեւ հակիրճ, այլ — զործածելով մեծագոյն նամակագիր հեղինակին բառն իսկ — յայտարար գրութիւն մ'է այն: Այդ գիրն արդարեւ կը յայտնէ գրողն: Համեստութեան յատուկ շնորհն ունի Հինսլեան էֆէնսիի նամակն. այլ եւ շեշտ մը՝ որ զօրեղ գրչի, զօրեղ կամաց, ի մի բան զօրեղ անհատութեան մ'է յատուկ: Աշխատող մը, խորհող մը, գրող մ'է այդ երիտասարդն, որ՝ դեռ երէկ ելած Պէրպէրեան վարժարանէն՝ Հայ ուսուցչաց դասուն մէջ զիրք մ'ունի արդէն: Պէշիկթաշի Մաքրութեան վարժարանին մէջ մասնաւորապէս, — որ մայրաքաղաքիս լաւագոյն վարժարանաց մին է, — պատկառանք կ'ազդէ Հինսլեան անունն: Հինսլեան էֆէնսին հեղինակ է Ֆռանսերէն շարադրութեան հիմնական ճոր եղանակին, որ վերջին տարիներս հրատարակուած ամենէն ընտիր դասագրոց մին է: Սոյն կարեւոր գործն, ոյր Ա. Տարոյն Ա. տպագրութիւնն սպառած է, ինքզինքն արդէն կը յանձնարարէ այսու: Կը փափագինք արդարեւ որ ժամանակ ունենանք ընդարձակ գրադատական յօդուած մը գրել Նոր եղանակին վրայ՝ ըստ օրինաւոր բաղձանացն յարգոյ հեղինակին:

Ե.

ՊՈՒՏՏԱՅԻՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆ

(ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՎԷՊ)

Ա.

Հասցիւղ, 6 Մարտ, 1888

Այսօր աղէկ բարեկենդանք քրինք: Ահաւասիկ հիւանդ եմ . . . : Մի վրդովիր, Վիրգիլիա. պառկած հիւանդ չեմ,

մէկսեղս ցաւ մը չունիմ. ու բերես, երբ աւարտեմ գիրս, երբ քափեմ առջեւդ իմ սիրս, արդէն բժեկուած ըլլամ . . . : Նրեմ տարւոյ մօտ է որ դարոցէն ելանք եւ իրարմէ բաժնուցանք, եւ ահա այսօր կը գրեմ քեզ : Նքէ Մարտիկեանեց տունէն վերադարձիս, եքէ այս վայրկեանիս, կարելի լինէր տեսնել զքեզ, անուշ չը պիտի գրէի քեզ. զլուսս ծունկիդ վրայ պիտի հանգուցանէի ու քրջէի ծունկդ ամենէն ջեմ արտաւոքս. ծնօս ուսիդ վրայ պիտի դնէի, եւ անուշ պիտի տեսնէի, պիտի՝ ընդեմարէի — դիմակն . . . :

Հինգ հոգի էին, հինգ դիմակաւոր. որքան զուարճացանք, կամ մանաւանդ որքան զուարճացաւ ամեն ոք՝ բաց յինչն. ես յուզուեցայ եւ տեսեցայ : Ծերունի մը չեմ կրնար տեսնել, ծերունւոյ մը հետ չեմ կրնար խօսիլ անտարբերութեամբ. Սափա-Մունիի նման՝ մերձ ի վախճան կենաց պատկերը մտաւր կը լնու հոգիս. եւ անձնամոլ եքէ լինէի, պիտի գովէի այն վայրենի ժողովուրդներն, ոյք չեն հանդուրժիր ծերունեաց ներկայութեան իրենց մէջ եւ յորս կենդանւոյն կը քաղեն որդիք իրենց հաւերը կամ հայրերը : Ծերունւոյ դիմակ մ'անուշտ նոյն տաւորութիւնը չը պիտի՝ ընէր. դիմակ մը բնականաբար ծիծաղ կը տարժէ : Բայց ես կորուսի զուարթութիւնս ի տես դիմակաւոր ծերունւոյն, որ հինգ դիմակաւորաց խումբին կ'առաջնորդէր այս տարի . . . :

«Այս տարի». — քանզի անցեալ ամառ մեր սիրելի Մարտիկեանց տունն եկան հինգ դիմակաւորք, ոյք մէջ էր նոյն ծերունին. միայն, անցեալ ամառ ամենէն յետոյ ներս մտաւ ու դէմս նստաւ հեռուն : Անցեալ տարի շատ ծիծաղեցայ այդ ծերունկին վրայ, որ դիմակին ներքեւ գոցած էր աչքերն, — եւ զիս արեւանանցն ընդմէջէն անուշտ կը դիտէր : Այսօր ծերունին ինձ մօտիկ նստաւ. բաց էին աչքերը. խռովիչ էր նայուածքն, որ քափանցեց հոգիս, երբ ներս մտաւ սենեակէն այն խորախորհուրդ դիմակաւորն :

Ո՞վ էր : Մինչ ամենքը կը ծիծաղէին ու կը զուարճաբանէին, կը տաքանալէր հոգիս : Յիշողութեանս մէջ կ'որոնէի. հոն ալօտ կերպիւ հուսկ ապա զարթեալ պատկեր մը : Կը յիշես, Վիրգիլիադ իմ . . . կը յիշես, մեր դարոցական վերջին տարի

րին
մէկ
մօտ
պատ
լաւ
հոգի
իւր
փառ
վրայ
չեւ
կար
խմն
հար
րեւ
անձ
գրի
մը
ժամ
ցոյց
Հոգ
վեր
երեւ
կայ
մէջ
տար
չար
կէտ
եւ
Պար
րեց
րու
հոն
կատ
այն
չէր

րին, իբր երեք ամեր առաջ, Պատմութեան ֆենիչներուն մէջէն մէկն ինձ հարցումներ ուղղեց Հնդկաց վրայ. բարեբաղդաբար, մօրեղբայրս՝ տունն ինձ ֆաղուածք ընել տուած ասեմ՝ Հնդկաց պատմութեան վրայ կը ծանրանար, եւ այն ֆենիչին նյնքան լաւ պատասխանեցի՝ մինչ զի ես իսկ զարմացայ։ Սակայն ֆենիչը ֆանի կը հարցներ, կը յուզուէր յայտնապէս. գոցցես իւր ազգին պատմութիւնը կը լսէր իմ բերնէս։ Միտք է, փափագ ալ յայտնեց թէ ցոյց տամ Հնդկաստանն աշխարհաբարձին վրայ, եւ մասիս ծայրին հետեւեցաւ երկիւղած՝ Սէլլանէն մինչեւ Գանգէս ու Հիմալայա։ Կ'ուզէի որ այն ֆենութիւնն երկար եւս տեսէր, մանաւանդ զի լաւ պատաստուած էի. ֆաղցրիկ իմն կ'ազդուէի ֆենիչին ձայնէն։ Միտքս կը դնէի՝ մէն մի հարցման՝ հայիլ հարցանողին կամ մանաւանդ հարցուկին երեսն. այլ ամօթլածութիւնն — այն անիծեալ... զգացումն որ անծանօթ էր նախնական մարդոյն — ամօթխածութիւնը կ'արգիլէր ինձ տենչանացս լրումն։ Երկու անգամ միայն, անգամ մը Պատմութեան եւ անգամ մը Աշխարհագրութեան ֆենութեան ժամանակ, տեսայ ֆենիչս։ Երկրորդ անգամուն, Աշխարհագրոյցին առջեւ էի, մասս Բենարէսի վրայ էր՝ գերազանցօրէն Հնդկական այն նուիրական ֆաղափին վրայ. կամէն գեր ի վեր զօրութենէ մը մղեալ՝ ետիս դարձայ, խորհրդաւոր ֆենիչիս երեսն նայեցայ. գոգ իմն գերադրիւր հեղուկէ մը կազմուած կայլակ մը կը դողդոջէր կամ մանաւանդ կ'աղօթէր իւր աչաց մէջ։ Ա՛հ, չը գիտեմ ինչպէս կարօղացայ զսպել սիրտս, որ տարօրինակ կերպիւ կ'ուռէր լանջացս ետեւ։ Տէնչ մ'ունեցայ, չար ոգւոյ տենչանք մը դժոխային. նյն թէ, թղթին վրայի ուկկէանոսն՝ որ կը օրջապատէր Հնդկաց աշխարհներն՝ իրանար եւ ողողէր զիս, ողողէր ընդ իս ֆենիչն ալ եւ զհամագոյս։ Պատաստեալ էի, երբ ֆենութիւնս աւարտեցաւ. ֆաջարբուն սիրեցեալ Դասիարակուհիս նժմարած էր այլայլութիւնս, եւ պատուակաւ մը դասարանէն դուրս հանեց զիս ու պարտէզ յղեց. հոն՝ ժուռ. զալու տեղ՝ զացի կեցայ դասարանին տակ ուր կը կատարուէր ֆենութիւնն, որպէս զի լսեմ այն համակրելի, այն աղիսալի ֆենիչին ձայնն։ Ա՛յլ եւս չէր խօսեր. այլ եւս չէր հարցներ։

Այն օրէն յետոյ՝ յանախ կը յիշէի Հնդկաց պատմութեան
 ֆենիչն. իր դէմքն իմ արեգականս կը փոխանակէր. իր ձայնն
 իմ անուրջներս կ'որորէր : Հնդկասանի վրայ գրեք կը խրնդ-
 ռէի մօտեցումէս : Իմ հետաքրքրութեանս շարժառիթն անծանօթ
 էր իրեն . զայն անցուցէ կը վերընծայէր այն մասնաւոր ու-
 շադրութեան, զոր ընծայած էր Հնդկաց պատմութեան եւ Աշխար-
 հագրութեան՝ իմ ֆաղուածոցս ժամանակ : Դոհութեամբ կը հանէր
 գրեթէ անկէն կուտար ինձ ինչ որ պիտի ընդարձակէր իմ ծանօթու-
 քեանս սահմանն՝ այն անսահման եւ անբափանց Հնդկական
 աշխարհին վրայ : Սկսայ հասուածներ քարզմանել Վեսաներէն .
 սկսայ հայերէն լեզուն բաղդասել սանկրիս լեզուին հետ . նմա-
 նութեան կետեր սկսայ հաստատել եւրոպեան կրօնից եւ իմաս-
 տասիրութեանց՝ Հնդկական կրօնից եւ իմաստասիրութեան հետ .
 եւ սկսայ . . . նուաճ սիրել կեանքն : Ամեն գիշեր, երբ եր-
 քայի ննջել, բուէր ինձ թէ սենեակիս մէջ հմայիւք իմն ինձ
 պիտի երեւէր վարժարանի մուայլ երիտասարդն, եւ իր փայփայիկ
 քեղոց կամ մանաւանդ իր արքուցիչ անասիկ նայուածոց մէջ
 պարուրելով պիտի տանէր զիս՝ Քրիստոնէութեան օրհնաւէտ օր-
 անին վրայէն ու Սինա լեռան մետալառ մօտեցումն ընդմէջէն՝
 հոն ուր անծայր կը ծաւալի մեծ սուրբ գետն, հոն ուր իւր
 սուրբ անհուն հովանին կը տարածէ մեծ երկնաբերձ լեռն, հոն
 ուր տարմասարմ տանաւոց տարազեցիկ աւերակներ՝ անվախ-
 նան ժամանակին եւ անկապուտ բնութեան հիւսած հմայա-
 փառ պատանքին մէջ պարփակուած՝ կ'ընթանան ու կը բար-
 բառին առաջի կրօնազգեսաց հոգւոց, հոն ուրանօր երկիւ-
 ղած հոգին՝ հագագ մը միայն ունի, հառաչանք մը միայն
 — *Նիրվանա* :

Յանցաւոր եմ արդեօք, քննիր իմ, զի ցարդ իմ յուզմանցս,
 իմ խոհանացս, իմ տագնապացս վրայ լուրջիւն պահեցի քեզ
 հետ : Չը խօսեցայ քեզ ֆենիչին վրայ, որ սրտին իմ կը խօսէր
 գիշեր եւ ցերեկ : Բայց ինչ ըսէի . անունն հազիւ գիտէի . եւ
 կ'ընայի գիտնալ թէ կը սիրէր զիս . կ'ընայի գուշակել թէ պիտի
 հետամէր ինձ, թէ պիտի տեսնուէր ինձ հետ այնքան անակըն-
 կալ, այնքան տարօրինակ կերպով, — դիմակով : Չը համարձա-
 կելով ֆենիչին վրայ խօսիլ, կը խօսէի քեզ Հնդկասանին

վրայ . բնաւ ակնարկութիւն չէիր ընեւ Հնդկաց պատմութեան
 Բնութեանս . եւ զոհ էի , կը յայտնեմ ահա անկեղծօրէն . Բան-
 զի ես միայն կ'ուզէի խօսիլ , Էս մեծախօսել իրեն հետ : Այլ հի-
 մայ , հիմայ կ'ուզեմ խօսիլ . . . հիմայ չեմ կրնար լռել . սիրս
 կը զեղանի . . . : Հիմայ հաստատապէս կը հաւատամ թէ չէ
 մոռցած զիս . . . Ձը գիտեմ ինչ կ'ըսեմ , չը գիտեմ ինչ կը գրեմ ,
 չը գիտեմ ' պիտի կրնամ կարդալ տեղագիրն մասամբ եւ ար-
 տաստաւար աչօք գրած այս տողերս . . . : Պէտք է խօսիմ ,
 պէտք է պատմեմ ինչ այսօրուան պատմութիւնս . . . :

Եկաւ ինձ մօտիկ նստաւ ծեր-դիմակն . ելեկտրական հոսանք
 մը հաստատեցաւ ընդ մէջ իր եւ իմ . բառ մը չէի կրնար
 արտասանել , մինչ ամեն ոք կը նոնօր կը պոռար : « Է՛հ , աղա-
 տէ՛կ ինչի *թեք* կը սիրէ կոր » ըսաւ Մարտիկեան ծերունի
 հօրեղբայրն , որ երեսասարդներէն աւելի զուարթ է յաւէս .
 « Չեղանս ձառքը պագնես *աղա-տէք*իդ . Էլ՝ կ'ըսեմ՝ Նուրիկ
 Հանրմ . » — « Նուրիկն ինչ է , մեր աղջիկը *Նուրանիա* կը կան-
 չեմ կոր հիմա , լրացրերուն մէջ զրոյ Նուրանիան անու-
 նով . » — « *Տահն* աղէկ . Նուրանիա հանրմ . . . » — « Հա-
 նրմն ինչ *պարիթ* բան է . Հայ չեմ մեմ . ուսումնական ալ
 աղջիկ , պէտք է օրիորդ Նուրանիա կոչես . » — « Ասոր ալ *թեք*
 աղէկ . օրիորդ Նուրանիա , *աղա-տէք* ներս մտաւ նէ , ձառքը
 չի պագիր . » ըսելով տեղէն ելաւ ծերունին ու զիս փաշելով
 ոտքի հանեց ու դիմակին աւելի մօտեցուց . . . : Երանգ էր . . .
 դիմակաւոր ծերունին ոտք ելաւ այն ասեմ , խոնարհեցաւ եւ
 հոն իր օրօնէն հպան իմ ձեռացս . . . : Պիտի մարէի . . . :

Կը պաղատիմ , փաղցրիկ բարեկամուհիս , վաղն եկնու մեզ ,
 եթէ մինչեւ վաղն յուզումս չը սպաննէ զիս : Եկուր անպատ-
 նառ , եւ ստեպ եկուր այսուհետեւ . Բանգի . . . հիւր եմ հոս
 Բանի մը շաբաթ : Այն , պիտի բողբոջ սիրելի Հագիւղը . մօ-
 եղբայրս սկար է՝ գիտես . այնպէս հը հաւատայ թէ իր ծննդեան
 հողին վրայ փաշառողջ պիտի ապրի . ուստի մօտես պիտի փո-
 խադրուինք Իւսկիւտար : Արդարեւ ծանր է սրտիս բողբոջ ծնն-
 դավայրս , երբ մանաւանդ հոն մտնումի մ'ունիմ ինչ նման .
 քրթակցութեամբ պիտի տեսնուինք այսուհետեւ : Այլ ինչ չափ ,
 Վիրգիլիան , ինչ չափ պիտի կարօտեմ Ս . Ստեփանոս եկեղե-

ցին: Նախավկային պատկերն հանապազ կը բարբառէր հոգ-
ւոյս, երբ եկեղեցի կ'երթայի: Քանցը ակնարկ, խաղաղիչ,
երանաւէս, որ յօրինեց հոգիս, որ դաստիարակեց սիրս . . . :
Ձեռքս կ'այրի . . . հոն է, աչքիս դէմ է յարածամ այն միւս
ակնարկն հոգեզմայլ, հոգեխռով, հոգեհանգ. կ'այրիմ մարմնով
ու հոգւով. օգնութեան հասիւր, ո՞վ վիրգիւնիադ իմ . . . :

ՆՈՒՐԱՆՈՒ

Վ Ա Խ Ճ Ա Ն Ք

Ռուսահայոց ցաւակից եւ ողբակից կ'ըլլան Թրքահայք՝
մեծ վիպասան Ռաֆիին եւ մեծ բարերար Յովհաննէսեա-
նին մահուանն առթիւ: Այսպիսի վախճաններու առջեւ Հայ
մը խորապէս կը տխրի բնականաբար. այլ եւ Հայ մը մե-
ծապէս կը սփոփուի, մասձեղով թէ Հայ ազգն հարուստ է
կոչեցեալ անձերով, ոյք՝ իրենց կենդանութեան՝ բիւրուց հա-
ւասար կը գործեն, ոյք՝ երբ վախճանին՝ բիւրաւորներ ի-
րենց զերեզմանին շուրջ կը բոլորեն, նոցա խօսելով ան-
բարբառ. Հայ ազգին անմահութեան վրայ:

Հ Է Գ Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Հ Ի

Տարտանելէն հիւանդ բերին ու հիւանդանոց դրին: Հոն
իր բժշկութեան կը հաւատային: Շիշլի — մահաշշուկ ա-
նուն — Շիշլի կ'երթային տեսնել հիւանդն՝ ամուսինն ու
քոյրն: Այլ հիւանդն՝ ինք՝ ոչ զոք կը տեսնէր, կամ մուծ կը
տեսնէր հիւանդն ամեն ոք եւ ամեն ինչ . . . :

Բժիշկը իրենց լաւագոյն դեղերն իրեն տուին. Մայիս
ձօնեց իր գեղագոյն վարդերն առ Երանուհին: Այլ մանկա-
մարդ հիւանդ կ'ինն ոչ դեղ կ'ուզէր ոչ վարդ: Այլ ինչ: —
Հանգիստ. միմիայն հանգիստ նա կ'ուզէր:

Սիրագորով ամուսին, սիրուն սիրասուն որդեակ, դիւ-
րակեցիկ կենցաղ, մայրական խնամք, համայնից յարգանք, ու
ծաղիկ հասակ. ամեն ինչ ունէր, ամեն ինչ կը վայելէր. գե-

րեզմանին հանգստեան՝ ինչո՞ւ կը փափագէր անձկաւ Տիկին Երանուհի Սիւնկիւնեան : Ո՞վ գիտէ :

Հին աշխարհն հարցուկներ ունէր, ոյք կենաց խորհուրդներուն եւ ապագայի գաղտնեաց վրայ բացատրութիւն կու տային մարդոց, ոյք կը հաւատային Հարցուկք ոչ եւս են. Եւ գիտունք՝ ոյց կը դիմենք՝ յաճախ չեն տար մեզ պատասխան, այլ կ'առաջարկեն դարման :

Եւ տառապեալն ահա կը հեզնէ գիտութիւն, կը հեզնէ դեղ ու դարման : Ինչ որ մարդիկ չեն կարեր կամ չեն կամիր տալ իրեն, ինքն իր ձեռամբ կը հայթայթէ կու տայ գայն անձին. — հանգիստն :

Երբ մայրապետն հիւանդապահ՝ դեղի սրուակն ի ձեռին՝ կը մտնէ հիւանդին խուցն, ահաբեկ կը խաչակնքէ, հիւանդին տեղ գտնելով՝ իր կարծեօք՝ Սատանան : Իսկ բժիշկն՝ հիւանդին տեղ՝ կը գտնէ . . . Խորհուրդն :

Ե.

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ

«Հիւանդանոցի Պատմութիւն»ը գրուած է պարզ, յստակ եւ ժողովրդական ոճով : Հեղինակն՝ ազատ ամեն նկատումներէ՝ բռնած է ուղիղ, անկողմնակալ մի ընթացք որ առաջին եւ վերջին պայմանն է ամեն ճշմարիտ եւ հաւատարիմ պատմագրի : Կարգա, օրինակի համար, Միւթէվէլլիական կամ Սահմանադրական Հոգարարձութեան մը պաշտօնավարութեան չըջանը. կը տեսնես ազգային, պատրիարքական, կըրթական, անձնական եւ այլ խնդիրներ որք միեւնոյն ժամանակ տեղի կ'ունենան եւ ուղղակի կը ներգործեն Հիւանդանոցի ներքին եւ ընդհանուր վիճակին եւ կանոնադրութեան վրայ : Այս ամեն խառնաշփոթ իրողութիւնք, անկապ եւ անհարազատ խնդիրներ՝ որք պատմական լուրջ եւ կանոնաւոր ուղղութեան գէժ մեծ դժուարութիւններ կը յարուցանեն, քէչեան Բիւզանդ Էֆէնտի յաջողած է զայնս այնպիսի գեղեցիկ շարայարութեամբ յօդել եւ այնքան հրապուրիչ եղանակաւ նկարագրել, որ ընթերցողը մեծ հաճոյքով եւ անեցուն հետաքրքրութեամբ կը հետեւի նորա մէն մի մասին :

(Արեւելք)

ԴՐ. ՄԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԽՌԻԻՔ ՀՈԳԻՈՅՍ

Հայազգի համբաւաւոր եւ վաստակաւոր դերասանապետ Վարդովեան Յակոբ Էֆէնտին՝ այս անգամ Խոխֆ հոգւոյս կամ Արեւելեան ժողովրդային Երգարան անունով 72 երեսներէ բաղկացեալ, յանգաւոր գեղեցիկ բանաստեղծութեանց մատենիկ մը հրատարակած է, որով Վարդովեան Էֆէնտի փորձած է, օտարալիս երգերն՝ Հայ ընկերութեանց եւ հանդէսներու մէջ լռեցնել, եւ անոնց տեղ նմանաչափ Հայերէն երգեր դնել, օտար երգոց եղանակներուն ներդաշնակ եւ ժողովրդական Հայերէն երգեր յարմարցնելով ու գեղեցիկելով, մանաւանդ « րուպայիի, մուխամմէսի և մուսէտտէսի » տիվանի վերայ :

Ասկից զատ, Վարդովեան Էֆէնտի « գօշմա, մանի, կազէլ, գարիպ գօշմա, գալէնտէր, սէմայի, աէսման, բօչաք » ըսուած եղանակներու վերայ չափուած երգերուն մէջ ալ բաւական յաջողած է :

Յիշատակութեան արժանի են « միւվէշա, քէրէմ, քէսիք քէրէմ, խուրշիտ, թէճնիս, հէտէքլի շարգը, միւսթէգատ, տիւպէյիթ, միւրէպպի, մուխամմէս, միւսէտտէս » երգերն :

Ոչ նուազ գովութեան արժանի են այն երգերն եւս, զորս յարմարեցած է Վարդովեան Էֆ. « Տէտէ Էֆէնտիի, Թէլլալզատէի, Ալի Էֆէնտիի, Հանի Արիֆ պէյի, Նիկողոս աղայի, Նէյզան Ասրմ եֆէնտիի, Րիֆաթ պէյի, Մէհմէտ պէյի » այլեւայլ Մուզիկազ շարգիներուն վերայ :

Ամեն դասակարգի ազգայնոց բաջալերութեան եւ զնահատութեան արժանի է սոյն երկը, որ կը ծախուի 3 դրուշ բոլոր գրաւանաւաճ քով :

Ճերիսէի Շարգիյե

ՅՈՌԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

« Պ. ձէյմա Սիւլլի կարի ճշդօրէն դիտել տուած է թէ յունեստութեան վերջին շարժառիթն այն սենչն է թէ՛ ամեն բան լաւ ըլլայ. կեցող բաներէն յանհունս լաւագոյն բաներու հոգն է : Ուստի եւ յունեստը լաւսենչն աւելի յարմարութիւն ունի գտնել ու գնահատելու նուրբ ու գերազանց բաները, միայն թէ դոքա զարթուցած չըլլան շատ ընդհանուր հիացում մը որ կը վիրատէ իւր մարդասիրութիւնն : »

Հանդիսիս նախորդ թուոյն մէջ ուշիմ ընթերցողք անշուշտ ուղիղ կարգացին « մարդասիրութիւն » բառն, որ անուշադրութեամբ տպուած է « մարդասեցութիւն » բառին տեղ :

Լսարանին նկարագրութեան մէջ ալ վրիպակ մ'եղած է : « Ներկայից կողմանէ, եւն. » գրելէս յետոյ, իբրեւ լաւագոյն ծեւ՝ դրած եմ պարբերութեան վերջն « ի դիմաց ներկայ ժողովրդեան », այլ մոռցած եմ ջնջել « ներկայից կողմանէ » ն :

Ե.

ԴՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՐ

Փարիզ	Մեծ.	Դաբրիէլ Էժէնի Էգնատան (M. Kapriel Eknayan,
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթըր	»	Թազուր Էժէնի Սագայենց (Mr. T. Saccaentz
		Manchester.
Վարնա	»	Կարապէտ Էժէնի Յովասափեան
Կարին	»	Յակոբ » Համամեան
Ս.Ճիօն Դ.Հիսուր	»	Սմբատ » Դաւիթեան
Սըվազ	»	Յարութիւն » Բարունակեան
Մարաշ	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնթապ	»	Վահան » Քիւրհեան
Դղի	»	Աւետիս » Քաջքերունի
Իզմիւս-Պահնէնիկ	»	Յարութիւն » Տէր Կարապետեան
Մարզաւան	»	Յովնանէս » Դայաեան
Տրապիզոն	»	Մինաս » Քիւրհեան
Սօզդաս	»	Դրիգոր » Փափագեան
Մաղխիս	»	Մկրտիչ » Դերձակեան
Զմիւռնիա	»	Վահան » Պարսիզպանեան
Ադրիանուպօլիս	»	Սահակ » Պարոնեան

 Ասիական Ընկերութեան եւ Երկրագունքի բաժանորդագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք պարտին ուղղուիլ առ Դիւան Տնօրէն Խորհրդոյ, գրասենեակ Ասիական Ընկերութեան, Տեմիր խան քիւ 27, Կալքա, իսկ Երկրագունքի խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք՝ առ Տնօրէն - Խմբագրապետան, նոյն գրասենեակն, ուր կը գտնուի չորեքշաբթի եւ շաբաթ օրերը կէս օրէն յետոյ :

Այս տմ եւս Երկրագունքի բաժանորդաց բոլորն վրայ յաւելում տեղի ունենալով, Հանդիսիս նախորդ թիւն երկրորդ անգամ պիտի տպագրուի :

Ասիական Ընկերութեան Տնօրէն Խորհրդոյ կողմանէ կը ծանուցուի Մեծարգոյ Ազգայնոց քե՛ Ընկերութեան Դիւանադպիր եւ գործակատար՝ Մեծ. Գրիգոր Էֆենտի Սիոսեան Պալատու Ազգային Վարժարանին Ընդհ. Դաստիարակ անուանած լինելով՝ նորա տեղ Ընկերութեան Դիւանադպիր եւ գործակատար կարգուած է Արգոյ Պ. Արշակ Ս. Զիլինկիրեան եւ քե՛ Ընկերութեան կեդրոնատեղին Արեւելեան շուկայէն փոխադրուած է ի Կալքա, Տեմիր խան, Թիւ 27 Սենեակը :

معارف هموميه نظارت جليله سناك رخصتيله طبع اول نشاد رخصتنامه نومروى ۴۳ ۱ سنه ۹۷ شباط ۲۱